

הארות הרב צבי יהודה הכהן קוק

הערות אלו נלקחו מהספרים שעליהם העיר רבינו בכתב יד קדשו. (בין ההערות ישנן מספר הערות בכי"ק של מרן הראי"ה, הערות אלו מסומנות בכוכב * . דרכו של רבינו בהערותיו היתה לסמן קו מעל מלה או מלים בתוך המשנה והגמרא ובצד הגליון כתב את הערתו המתייחסת למילים אלו.

במאמר זה הובא (באותיות גדולות) המקום שאליו מתייחסת ההערה. בהדגשת המילים שהודגשו ע"י הרב. בסמוך לאחר קו מפריד מובאת הערתו של הרב בדיוק כפי שנכתבה בכתב יד קדשו. (וכן בהערות של הראי"ה).

מתחת למראה המקום ולהערות הרב נכתב (באותיות רגילות) פרוש על ההערה. הפרוש נכתב לפי הנלע"ד בהבנת כונת הרב בהערות. בכל מקום בפירוש שזכר "הרב", הכונה היא לרבינו צבי יהודה זצ"ל — ערכו: א. קוסמן, צ. שרף, י. אילני, ש. זוננפלד.

הארות על משניות פנהדרין

פרק א' משנה ד':

הרובע והנרבע נעשרים ושלושה, שנאמר והרגת את האשה, ואת הבהמה ואומר ואת הבהמה תהרוגו — הוקדם הפ' המאוחר משום קדימת רובע החמור, וע' פ' הר"מ.

המשנה מדברת לגבי הריגת בהמה הרובעת או הנרבעת. אך סדר הפסוקים במשנה הפוך לזה שבתורה. הרובע נאמר כויקרא כ' ט"ז "ואשה אשר תקרב אל כל בהמה לרבעה אותה והרגת את האשה ואת הבהמה" ואלו הנרבע נאמר שם ט"ו "ואיש אשר יתן שכבתו בבהמה מות יומת ואת הבהמה תהרוגו" ומסביר הרב שזאת מפני שבהמה הרובעת היא יותר חמורה (בזה שעושה מעשה) לכן נכתב פסוקה ראשון. ובפר' הרמב"ם למש': "הביא ראיה כמה שנאמר ואת הבהמה תהרוגו. וא"ת שזה שנאמר ואת הבהמה תהרוגו" בא ללמד שהבהמה גם כן חייבת מיתה ולא להקיש זה לא היה צריך ללמד לפי שכבר ביאר הריגת הבהמה והוא מה שנאמר והרגת את האשה ואת הבהמה" (ונראה שכונת הרב לומר שגירסת הרמב"ם הפוכה לשלנו, ועיין תוי"ט).

גב, אמר נאמן עלי אבא, נאמן עלי אביך, נאמנין עלי שלשה רועי בקר — מדלא תנא ל' יחיד כמו בקודמין משמע אולי דרק להצטרף אפשר בקרובים ולא ששלשה מהם כג' רו"ב וצ"ב.

כשאדם מקבל על עצמו נאמנות אב שפסול משום קרוב נוקטת המשנה לשון יחיד, וברועי בקר (שאינם בקיאים בדינים) נאמר בלשון רבים — שלשה. ומסביר הרב שמשמע מזה שקרוב יכול רק להצטרף לכשרים וא"א שישבו ג' קרובים בדין כמו דין ג' רועי בקר.

ג, ואלו הן הפסולין וכו' ומפריחי יונים וסוחרי שביעית – לא נקט הכא עבדים וכו' כמו בר"ה פ"א מ"ח, דכללא היא דאינם כשרים למה שאין האשה כשרה, והיא פסול' לדרון ולהעיד, דהא בהא תליין, רק התם בר"ה נקט להו כדי לאפוקי מדר' יוסי וכן לר"ש דאיכא מציאות הכשר פסול של קרובים, ועיין תו"ט כאן ד"ה ואלו.

במס' ר"ה פ"א מ"ח נאמר נוסף על הפסולים שנמנו במשנתנו פסול עבד ופסול אשה. ומה שאצלנו חסר זאת מסביר הרב כי דין עבד תלוי בדין אשה והיא פסולה לדרון ולהעיד ולכן לא נאמר כאן דין עבד. ובמס' ר"ה נשנה עבד ששם במשנה הקודמת מכשיר ר' יוסי עבד בקידוש החודש ור"ש מכשיר קרובים. ולאפוקי מהם נקטה המשנה שם פסול עבד וכן פסול אשה וממילא גם קרובים. והתו"ט אומר הסבר אחר: "פרשו התוס' דפסולי דרבנן קא חשיב... ומשום הכי כתבו דלא גרסינן הכא ועבדים דאינהו פסולין מדאורייתא".

ד, ה, כיצד מאיימין העדים... הוּו יודעין... דיני נפשות דמו ודם זרעיותו תלויין בו עד סוף העולם (אם יהרג)... קול דמי אחיך צועקים... דמו ודם זרעיותו – משפחה ת"א: זרעית, או מן זרע זרעית, כמו תבלית.

הרב עומד על לשון "זרעיותו" ולא "זרעו" שבמשנתנו. ומביא תרגום אונקלוס שמתרגם משפחה זרעית (עיין דברים כ"ט. ז). או שנפרש שזו מלה עברית שכוונתה על כל זרעו כהשתלשלות מהמלה זרע, וזרעית במשקל תבלית שפרושה דבר מגונה (עיין ישעיה י. כב) ומקורה מתבל.

שם לפיכך נברא אדם יחידי, ללמדך שכל המאבד וכו' כאלו איבד עולם מלא וכל המקיים נפש אחת... כאלו קיים עולם מלא. ומפני שלום הבריות... ולהגיד גדולתו של הקב"ה וכו'. – חשיבות נפש האדם: ביחידותה בעצמה, ביחסה החברתי, וברשומה האלהי.

המשנה דנה בחשיבות ערך האדם. ומסביר הרב שהמשנה מתחילה מחשיבותו כפרט. וממנה מתעלים לחברתיות שזה שלום הבריות. ואח"כ להגיד גדולתו של הקב"ה שזה השיא.

ה, ה, ולמחרת (המו"מ) משכימין הדיינים ובאין לב"ד. המזכה אומר אני מזכה, ומזכה אני במקומי, והמחייב אומר אני מחייב, ומחייב אני במקומי – לכאורה הוא מיותר, ואולי שצריכין לחזור על ברור דעותיהם וטעמיהם.

ו, א, אחד עומד על פתח בי"ד והסודרין בידו, ואדם אחד רוכב על הסוס רחוק ממנו וכו' – מקודם אמר אחד סתם שהוא נמשך יחד אלעיל, שכל זה בב"ד והוא ג"כ ע"פ ב"ד, ומכאן ואילך מתחיל סדר שחוץ לב"ד להתחיל מחדש: אדם אחד וכו', ובמשב"ג ליתא.

הרב עומד על ההבדל בלשון בין אחד לאדם אחד. ובמשניות ב' ג' לא מוזכר אדם אחד אלא "אומרים לו". "מכסין אותו". משום שזהו המשך המעשה חוץ לב"ד.

שם וכרוז יוצא לפניו איש פלוני בן פלוני יוצא ליסקל – קשה כאן השנוי מאדם לאיש לכאורה, אך מבואר כי אדם הוא סתמי וכללי ואיש הוא מפורט ומיוחד, ועי' איילת השחר להגר' מלבי"ם פ' לא.

כאן שוב שינוי שנאמר איש, ומסביר הרב שהלשון אדם משמעותה סתם אדם כל שהוא שממונה על תפקיד מסויים, ולא על אישיותו הפרטית. אבל כאשר מדובר על היוצא לההרג נאמר איש דווקא כהוראה פרטית מסויימת על איש זה.

ו,ב **שכל המתודה יש לו חלק לעוה"ב – עיין קה"ר ד' א' ר"ח בהרוגי מלכות שהם באים לחיי העוה"ב אע"פ שאין מתודין.**

"דרך כל המומתין מתודין שכל המתודה יש לו חלק לעוה"ב". ומוסיף הרב שרק אדם פרטי צריך וידוי, אבל הרוגי מלכות אינם צריכים. כמאמר ר' חנינא בקהלת רבה "הרוגי מלכות שהם באים לחיי העוה"ב אע"פ שאינם מתודין" (ועיין סנהדרין מ"ז: שהרוגי מלכות יש להם כפרה. משמע אף ללא וידוי מאחר שנקראים צדיקים.)

שם **ואם אינו יודע להתודות אומרים לו אמור תהא מיתתי כפרה על כל עוונותי – כנראה ודוי לא ניתן להאמר מפי אחרים.**

שם **ר' יהודה אומר אם היה וכו' – יש להשוות לזה דעת ר' יהודה דמתניתין ג' דלקמן וכן דפ"ז מ"ג ומ"ב.**

"ר' יהודה אומר אם היה יודע שהוא מזומם (שעדיו שקרנים) אומר תהא מיתתי כפרה על כל עוונותי חוץ מעוון זה". ולהלן ג': "האיש מכסין אותו מלפניו והאשה מלפניה ומאחריה דברי ר"י". ובפרק ד' מ"ב: "ר"י אומר אף הוא אם מת בידם לא היו מקיימין בו מצות שריפה". ובפ"ז מ"ג: "ר"י אומר ניוול הוא זה אלא מניחין את ראשו על הסדן וקוצין בקופין".

ו,ג **האיש מכסין וכו' דברי ר"י – השוה ר"י במשנה הקודמת ומ"ג ומ"ב בפ"ז. עיין הערה דלעיל.**

ו,ה **אמר ר' מאיר... המקום מצטער על דמם של רשעים שנשפך ק"ו על דמם של צדיקים. – עיין ספרא מצורע בענין פינוי פרשת ראה בניס אתם.**

הרב מדגיש את שיטתו של ר' מאיר. בספרא פרשת מצורע פ"ה פ"ב (לענין בית המנוגע שמוציאין הכלים לפני שהכהן מטמא הבית) אמר ר' מאיר: "התורה חסה על כלי חרסו ופכו, וכי מי מטמא בנגעים – הרשעים, א"כ חסה התורה על ממונו הבזוי ק"ו על ממונו החביב". וכן בספרי ראה פ"ד "ר"י אומר אם נהגים אתם מנהג בניס הרי אתם בניס ואם לאו אי אתם בניס. ר"מ אומר בין כך ובין כך בניס." (עיין קידושין ל"ו.)

שם המקום מצטער על דמם של רשעים שנשפך – עיין לעיל פ"ח מ"ה דהתם גבי העולם ועיין זוהר בראשית דס"א עמ' ב'.

על דברי המשנה שהמקום מצטער על דמם של רשעים שנשפך מקשה הרב מפ"ח מ"ה שם נאמר "שמיתתן של רשעים הנאה להם והנאה לעולם". ומסביר הרב שמצד הנאת העולם ודאי טובה מיתת הרשעים – שימנעו מלחטוא, וכן בהריגת בן סורר ומורה נהנה העולם, שהרי נידון הוא על שם סופו, אך מצד הקב"ה בודאי זה צער שהשכינה מצטערת בצערן של ישראל, ובזוהר: "כאבוד רשעים רינה, וכן ככל דרא ודרא דעביד דינא בחייבי עלמא, חדוה ותושבחה קמי קוב"ה, ואי תימא הא תנינן דלית חדוה קמי קוב"ה כד איהו עביד דינא בחייביא, ... דהא בגינהון דישאל אתאכידו בלא זמנא, אבל כד אשתלים זמנא דאוריך לן ולא תבו כדין חדוה ותושבחתא קמיה."

שם הלינו לכבודו להביא לו ארון ותכריכין – אולי ו' שניה משותפת ולחלק, לפי המפורש בגמ' בזה שהוא להרבות קהל ומקוננות, שזה יותר ענין כבוד וארו"ת הוא הכרח, ואצל"ז.

"כל המליך את מתו עובר בלא תעשה, הלינו לכבודו להביא לו ארון ותכריכין אינו עובר על לאו". פשוט המשנה לכאורה היא ש"הלינו לכבודו" מתיחס להבאת ארון ותכריכין, והרב מחלק את המאמר לשנים ואומר ש"הלינו לכבודו" מדבר על הבאת קהל ומקוננות כמובא בגמ' דף מ"ז. "הלינו לכבודו לשמע עליו עיירות (להביא קהל), להביא לו מקוננות, להביא לו ארון ותכריכין אינו עובר עליו", שבוזה יש יותר ענין של כבוד מאשר בארון ותכריכין שהם הכרח, ולכן הם נמנו ראשונים, ולפי פירוש זה צריך לומר שה"ו" השניה של לכבודו משותפת גם למילה שאחריה "ולהביא", והפירוש במשנה הוא עפ"י הכלל של "זו ואין צריך לומר זו" – הלינו לכבודו, ואין צריך לומר הביאו לו ארון ותכריכין

שם אינו עובר עליו – ב"מ פ"ט מי"ב חולין פ"ח מ"ג.

הרב מביא דוגמאות נוספות שנאמרו בלשון "אינו עובר עליו". והכוונה אף לכתחילה, ב"מ פ"ט מי"ב "אימתי (עובר על ביומו תתן שכרו ועל לא תלין) בזמן שתבעו, לא תבעו... אינו עובר עליו". ובחולין פ"ח מ"ג "הכחל... לא קרעו אינו עובר עליו" (ועיין שם בר"ב).

ו, שאין אנינות אלא בלב – אולי יש לומר דדין אנינות הוא כפי מה שבלב והכרח הטבע, וע' שו"ת הגאונים איי הים דף ק"א: הערה ל"ד, וע' פתיחתא איכה רבה אנינה מבפנים.

"ולא היו מתאבלין (על הרוגי ב"ד) אלא אוננין שאין אנינות אלא בלב". מסביר הרב שהתורה לא אוסרת מה שנמצא בלב כהכרח וטבע, ולכן אבילות שהיא גילוי כלפי חוץ נאסרה, אבל מה שבלב דהיינו אנינות התורה התירה, וכפתיחתא דאיכה רכתי "אמר ר' אבהו בשם ר' יוסי אנינות מבפנים (בלב) ואבלות מבחוץ". ובפירוש איי הים לשו"ת הגאונים מסביר דין זה עפ"י העקרון שא"א לצוות על האדם שיהיה שמח או עצוב, אלא רק שיעשה מעשה שמתוכו יגיע לשמחה או עצב, ולכן ציוו בהרוגי ב"ד שלא להתאבל עליהם שלא יבוא לידי עצב, אולם מי שעצוב עליהם בליבו – אין איסור בכך.

ז,ב ר' יהודה אומר וכו' – יש להשוות לזה ר"י במ"ג ומ"ב ומ"ג בפ"ו.

עיין לעיל ו. ב.

ז,ג ר' יהודה אומר ניוול הוא זה – השווה ר"י במ"ב לעיל ומ"ג ומ"ב בפ"ו.

עיין לעין ו. ב.

ז,ד והעובד עבודת גלולים והנותן מזרעו למולך – אע"ג שהוא ג"כ חק של ע"ז שלא מצינו למולך שום עבודה אחרת, וצל"ב כן לפי ההגדרה והחילוק בתוס' ע"ז י"א א' ד"ה ואי וע', בחלוק בין עובד לעבודה שם מ"ה א' ד"ה אלהיהם, וע' התוהמ"צ קדושים ס' צז.

ז,ה מכמינין לו עדים אחורי הגדר – אולי מם משותפת: מאחורי

ז,ו יא האוחז את העינים פטור – בב"מ ספ"ד תנא: כגונב את העין, וי"ל השינוי דהתם עושה איזה מעשה במגורה ומכוון לעין הרואה וכאן אין שום מעשה ורק פועל בהשפעה פנימית על האדם בעל העינים והן נאחזות, גם אולי יש לומר עין דהתם מל' מראה וצורה, וגם תנא התם בכ' כאילו.

"האוחז את העינים (מראה לבריות כאילו עושה ואינו עושה כלום – הר"ב) פטור" (מאיסור כשוף). ובב"מ "לא יבור מעל פי המגורה (את הסחורה הגרועה וישימה למטה) שאינו אלא כגונב את העין". ומבאר הרב את ההבדל בלשון. שבב"מ עושה מעשה כפועל. כמו בגניבה. כדי שיראה ממש לעין הרואה. ואצלינו ההשפעה היא על נפשו של הרואה. בעל העינים. אפשרות שניה היא שעין הוא מלשון מראה וצורה. כמו עין השמש. ומתייחס אל הפירות. מראה וצורת הפירות. ולכן נקט בלשון כגונב. שהרי אינו גונב ממש את מראה הפירות.

ח,ב אכל בחבורת מצוה, אכל בעיבור החדש – בעבה"ח אע"פ שכל שאר המסובין מלבד הראשונים היו רק טפלים למצוה כר"ה פ"ב מה"ו ופ"א מ"ו, וע' רש"י כאן ד"ה אכל, ותוס' י' ב' ד"ה ואידי; וע' ירושלמי מו"ק פ"ג ה"ח: ואם היתה חבורת מצוה או קה"ח מותר.

ח,ה שמיתתן של רשעים הנאה להם והנאה לעולם – אינו סותר לפ"ו מ"ה, דכאן לגבי העולם ושם לגבי המקום וכאן מתקון העולם הוא נידון עש"ס.

עי' לעיל ו. ה.

שם יין ושינה לרשעים הנאה להן והנאה לעולם, ולצדיקים רע להן ורע לעולם — אע"ג דאמרי' יומא ע"א מי שרוצה לנסך יין בזה"ז ע"ג המזבח ימלא גרונו של ת"ח יין, וכן כאן זכה משמחו וחמרא פקחין, י"ל דכאן ר"ל דוקא יין ושינה יחד שמשכרו ומישנו, וע' שו"ע או"ח סי' תקצ"ה ס"ב בהגהה מכלבו ומהרי"ל, — וכן מבואר בירושלמי בד"ר אבהו לר' יונתן וע' ב"ר פ"ט.

הרב מקשה מהמשנה שבה משמע שיין רע לצדיקים לגמרא שמשמע שיין טוב להם. "זכה — משמחו (היין)". "חמרא פקחין" (היין גרם לרבא שיחכים). ומחרץ שדוקא יין ושינה יחדיו הם הגורמים נוק. ובשו"ע או"ח סימן תרצ"ה ס"ב על הדין של "חייב איניש לבסומי בפוריא" אומר בהג"ה "וי"א דא"צ להשתכר כל כך אלא שישתה יותר מלימודו ויישן ומתוך שיישן אינו יודע בין ארור המן לברוך מרדכי". ומכאן שדוקא בפורים טובה השתייה המביאה לשינה, ולא בכל השנה. ובירושלמי על משנתינו מופיע עקרון זה בפירוש "א"ר אבהו, ובלבד יין עם רוב שינה. א"ר יונתן. ישינים הן (ת"ח) קימעא. מפני (כדי) שתהא דעתן מיושבת". ובב"ר פ"ט מובא "הכל (כל חלום) הולך אחר הפתרון. חוץ מן היין. יש מי ששותה אותו וטוב לו ויש מי ששותה אותו ורע לו. ת"ח שותה וטוב לו. ע"ה שותה ורע לו".

יא, כל ישראל יש להם חלק לעוה"ב וכו' ואלו שאין להם וכו' — בפני עצמם אבל בכלל ישראל יש להם רמתיים צופים א' קכ"ב.

במש' לכאורה סתירה. בתחילה נאמר שכל ישראל יש להם חלק לעוה"ב ואילו בהמשך — "אלו שאין להם חלק". ומסביר הרב שאין להם בתור אדם פרטי בפני עצמו אבל מצד כלל ישראל תמיד יש להם.

שם אף הקורא בספרים החצונים — מפרש בגמרא (רש"י) ספרי מינים וכן סירא. ובבמדבר רבה פט"ו אסור לקרות בסה"ח שני' כמשמרות נטועים מה משמרות הכהנים אף הספרים כ"ד ובפסיקתא פ"ג חוץ מעשרים וארבע.

ע"ן בהערות על הגמ' דף צ' ע"א.

יא,ג, ולא בב"ד שביבנה אלא ... לב"ד הגדול שבירושלים — עי' ר"ה פ"ד מש' א"ב.

"אין ממיתין אותו (את הזקן הממרא) לא בב"ד שבעירו ולא בב"ד שביבנה אלא מעלין אותו לב"ד הגדול שבירושלים". ובמס' ר"ה פ"ד מש' א-ב נזכרים עוד הבדלים בין שני הב"ד האלו. "יו"ט של ר"ה שחל בשבת במקדש היו תוקעים אבל לא במדינה משחרב התקין ריב"ז שיהיו תוקעים בכל מקום שיש בו ב"ד. אר"א ... ביבנה בלבד. ... ירושלים יתרה על יבנה שכל עיר שהיא רואה ושומעת וקרובה ויכולה לבוא תוקעין, וכיבנה ... בב"ד בלבד".

שם. ברש"י ד"ה דגמיר, ששמע מחכמים ומדיינין הלכות מלוה – י"ל ששמע מחכמים דברי משנה ומדיינין שיקוליהם הדעת ע' רש"י ל"ג. ד"ה סוגיין, וגם כפל ל' הלכות דין מכוון לזה.

מבאר הרב כפל הלשון חכמים ודיינים. חכמים מלמדים דברי משנה שהם כללי ההלכות ומהדיינים לומדים שיקול דעת של סברות וחיתוך הדין וכן נראה מסוף רש"י שכפל הלשון "הלכות דין מלוה". וכן משמע מרש"י לג. על הגמ' "היכי דמי שיקול הדעת... כגון תרי תנאי... דפליגי אהדדי ולא איתמר הלכתא לא כמר ולא כמר ואיקרי ועבד כחד מיניהו, וסוגיא דשמעתא אזלי כאידך" ומפרש"י "רוב הדיינין נראין להם דברי השני" ומכאן ששיקול הדעת להכרעת דין שייך לדיינים.

ג: ברש"י ד"ה אין דורשין וכו' כאלהים לשון גדולה ורבנות – ע"ל ב: ד"ה אי קסבר.

ע' הערה שם.

ה: בגמ' גבה עינים – ירוש' שביעית פ"ו ה"א עיניו של אבא היו גבוהות וכו'.

"ר' חייא חזייה לההוא גברא דהוה קאי בבית הקברות. אמר ליה לאו בן איש פלוני כהן אתה. א"ל אין אבוה דההוא גברא גבה עינים הוה נתן עיניו בגרושה וחיללו" ובירושלמי הגירסה קצת שונה "רבי הוה בעכו חמי חד בר-נש סליק מן כיפתא ולעיל א"ל ולית את בריה דפלן כהנא. לא הוה אבוך כהן. א"ל עיניו של אבא היו גבוהות ונשא אשה שאינה הוגנת לו וחילל אותי האיש" ומהירוש' רואים שמותר להתבטא בפרוש על אביו שחללו שעיניו גבוהות (וע' רש"י).

שם. בגמ' דאמר ליה ר' יוחנן לרב שמן הרי אתה ברשותינו עד – ע"ל יד. ועי' ירוש' נדרים ספ"י ששל"כ אצ"ג וכו' עד שיאצ"ל.

"אמר ליה ר' יוחנן לרב שמן (שהלך לרדת לבבל) הרי אתה ברשותינו עד שתבא אצלנו" (רשות נתונה לך לדון – רש"י) ובגמ' ב-יד. מסופר "ר' יוחנן הוה מצטער עליה דרב שמן בר אבא דלא הוה גבייהו דליסמכיה" (כי ירד לבבל) וכן מצינו בירוש' שכתבו מינוי לחכמים שירדו לחו"ל: "רבי חייא בר אבא אתא לגבי ר' לעזר אמר לו פייס לרבי יודן נשייא דיכתיב לי חדא איגרא דאיקר דאיפוק לפרנסת לארעא ברייתא (שיכתוב לי אגרת אחת של כבוד מפני שצריך אני לילך לחו"ל בשביל פרנסתי – פני משה) ופייסיה וכתב ליה הרי ששלחנו לכם אדם גדול שלוחנו וכיוצא בנו עד שיגיע אצלנו".

ז. בגמ' תקנתא בתשובה – ע' ע"ז ה.

"(אמר אהרן) מוטב דליעברו לעגל אפשר הוויא להו תקנתא בתשובה" ובע"ז ד: "לא דוד ראוי לאותו מעשה (חטא בת שבע) ולא ישראל ראויין לאותו מעשה (חטא העגל)... אלא למה עשו לומר לך שאם חטא יחיד אומרים לו כלך אצל יחיד, ואם חטאו צבור אומרים לו כלך אצל צבור" וכו'. עיי"ש.

ז. **בגמ' הנה מטתו של שלמה – י"ל משום שדומה דיין למלך כדלקמן וע' רש"י יבמות קב.**

"לעולם יראה דיין עצמו כאילו חרב מונחת לו בין ירכותיו וגיהנם פתוחה לו מתחתיו שנא' הנה מטתו של שלמה ששים גבורים סביב לה מגבורי ישראל כולם אחוזי חרב מלומדי מלחמה... מפחד בלילות" וכו'. ומקשה הרב מה הראיה ממלך (שלמה) לדיין ומתרץ עפ"י הגמ' לקמן "מלך במשפט יעמיד ארץ... אם דיין דומה למלך שאינו צריך לכלום יעמיד ארץ" וכו' וכן על הגמ' ביבמות קב. "גר דן את חברו (גר). אבל לא ישראל מיוחס) שנא' שום תשים עליך מלך... מקרב אחיך" ומפרש"י "דיין בכלל מלך דכתיב מלך במשפט" וכו' (וע' יט. מלכי בית דוד דן וכו').

ס. **ברש"י ד"ה כל דכתיב (דברים כג) כי האדם עץ השדה – [צ"ל דברים] כ'.**

ח. **ברש"י ד"ה דיני קנסות זה שמשלם יותר מדינו – ע' ב"ק ט"ו שגם בפחות הוא קנס, אלא שזה הכא הוא ביותר, וחצי נזק הא תנא לה מקודם.**

בגמ' "דיני קנסות בכמה" (דיינים). ומפרש"י "קנסות. זה שמשלם יותר מדינו". ומקשה הרב מב"ק טו: "ליתני זה הכלל כל שאינו משלם כמה שהזיק (הרי זה קנס ואינו משלם ע"פ עצמו) דמשמע פחות ומשמע יותר" (אליבא דמ"ד פלגא נזקא קנסא שהלכה כמותם ע"ש) משמע שקנס הוא גם בפחות מדינו. ומתרץ הרב שרש"י מגדיר ומדגיש רק קנס "זה". שפה מדובר על קנס שיותר, ולא על חצי נזק שנא' במפורש במש' "נזק וחצי נזק... בשלשה".

ט. **בתוד"ה ואין אדם וכו' ביש נוהלין (ב"ב דף קלא: ושם) – [צ"ל] קלד:**

יב. **ברש"י ד"ה משם ראה וכו' רבי עקיבא חכם גדול – הלכות מלכים פי"א ה"ג.**

ביטוי דומה בהערכת ר"ע מצינו ברמב"ם "רבי עקיבא חכם גדול מחכמי משנה היה והוא היה נושא כליו של בן כוזיבא".

יד. **בגמ' דרבי יוחנן הוה מצטער – ע' ירוש' בכורי' פ"ג סה"ג, ה: הר"א ברשותנו וכו' וצ"ב.**

"ר' יוחנן הוה מצטער עליה דרב שמן בר אבא דלא הוה גבייהו דליסמכיה". ובירושלמי בכורים (יא:): "שמעון בר ווא (הוא רב שמן בר אבא) הוה כד מסקים (עני מאד) ואיתמנון דיקיין מיניה והווא לא איתמני (נתמנו קטנים ממנו והווא לא נתמנה – פ"מ) ובהמשך אמר רבי אבהו "מי יגלה עפר מעיניך רבי יוחנן, אבהו ריגלותיה איתמני (ר' אבהו שאינו חשוב מינית) שמעון דמעפריא לא איתמני" (רב שמן שהוא חשוב לא מינית), וקשה מהגמ' בבלי כאן (ה: ע' הערה לעיל) שר' יוחנן כן נתן לו מינוי לדון וגם רצה לסומכו אך מפני שירד לכבל לא יכל לסומכו וא"כ מהי ביקורתו של ר' אבהו.

טו: בתוס' ד"ה שור סיני וכו' כיון דתקון יתרו – ע' בתוס' מנחות יט: ומנלן וכו' אלד"י מדורות.

בגמ' "שור סיני בכמה (בהמה שקרבה להר סיני בכמה דיינים נסקלת) מי גמר שעה מדורות או לא, ת"ש... אם בהמה אם איש מה איש בכ"ג אף בהמה בכ"ג", ואומרים תוס' "איש סיני לא קמבעיא ליה כדמוכח בסמוך דדריש אם בהמה אם איש מה איש בכ"ג. משמע דאיש פשיטא ליה אע"ג דאכתי לא מכתב קרא דושפטו העדה והצילו העדה, מ"מ כיון דתקון יתרו סנהדראות סתמא דמילתא סנהדרי קטנה נמי לדיני נפשות תקון" ומשמע שהתוס' במנחות יט: ד"ה ושמואל חולקים על כך: "והא דבעי בפ"ק דסנהדרין שור סיני בכמה, ילפינן שעה מדורות או לא התם גילוי מילתא בעלמא, תדע דלכסוף יליף לה מדכתיב אם בהמה אם איש וכו' ומנלן דאיש סיני בכ"ג אי לאו דיליף מדורות".

יג: בגמ' ובעלי זקנה – ומה דתניא לקמן לו: אין מושיבין בסנהדרין זקן, פירש הרמב"ם בפ"ב מה"ס זקן מופלג, וכאן פירש בעלי שיבה וע' הושע ז' ט' וירוש' ברכות פ"ד ה"א, בכורים פ"ג ה"ג.

ע' הערה לקמן לו:

יד: בגמ' דנין לפני חכמים שמעון בן עזאי – ספרא פרשה ז' נפש כי תחטא תלמיד ותיק יושב לפנייהם וראוי להוראה כשמעון בן עזאי.

הגמ' אומרת שבכל מקום שנא' דנין לפני חכמים, הכוונה למספר חכמים מסויימים וביניהם שמעון בן עזאי, ומביא הרב מקור מפורש לכך מהספרא פר' ז', י "הורו כ"ד וידע אחד מהם שטעו או שהיה תלמיד ותיק יושב לפנייהם וראוי להוראה כשמעון בן עזאי והלך ועשה על פיהם... חייב".

שם: בגמ' מחכו עליה במערבא ר' יוסי בר חנינא – ע' ערובין מח.

הגמ' אומרת כלל שכל מקום שנא' מחכו עליה במערבא הכוונה לרבי יוסי בר חנינא, ומביא הרב מקור מפורש לכך: "מחייך עליה ר' יוסי ברבי חנינא".

יט: בגמ' אין שורה פחותה מעשרה – ע' ביצה יד: והא כדאיתא והא כדאיתא.

"אין שורה פחותה מעשרה בני אדם" (לנחם את האבלים בצאתם מבית הקברות) ואילו בביצה יד: לענין משלוח מנות מאדם לחבירו ביו"ט שאסור לשלוח בשורה, שנראה כשולחם לשוק, ואין שורה פחותה משלושה בני אדם, ומתוך הרב שהא כדאיתא והא כדאיתא.

שם: ברש"י ד"ה נחשא קא רמי: סימן הוא מטיל – ע' חולין צה: אע"פ שאין נחש יש סימן

"אילימא כי מנחמי אחריני לדידיה אמר להו איהו תתנחמו (אם כשמנחמים כהן גדול על אבלו עונה הוא להם "תתנחמו") נחשא קא רמי להו! ומפרש"י "סימן הוא מטיל להם להרע שיצטרכו לנחומים". ומכאן שנחש וסימן שוים הם, ומעיר הרב לחולין צה: "בית תינוק ואשה (בנה בית או נולד לו בן או נשא אשה – רש"י) אע"פ שאין נחש (שאסור

לנחש ולסמוך על הנחש – רש"י) יש סימן" (סימנא בעלמא הוי מיהא דאי מצלח בכחורה ראשונה אחר שכנה בית... סימן הוא שהולך ומצליח – רש"י). משמע שנחש וסימן לאו היינו הר.

יט: בגמ' תוקפו של יוסף – ע' ויקרא רבה ספ"ה תוקפי עבירות.

"תוקפו של יוסף (שעמד כנסיון אשת פוטיפר) ענוותנותו של בועז" (כדבר קל וקטן שבבועז, לגבי רות). ומבאר הרב את השימוש בלשון תוקף לענין עבירות עפ"י ויק"ר ספ"ה, שדוד התפלל לה' שישלח לו על עוונותיו, "אל ימשלו בי אז איתם – אלו תוקפי עבירות", דהיינו עבירות חמורות.

כא: בגמ' רב יהודה רמי כתיב ויהי לשלמה – ע' ספרי נשא פמ"ב

"ר' יהודה רמי כתיב ויהי לשלמה ארבעים אלף ארוות סוסים למרכבתו וכתיב ויהי לשלמה ארבעת אלפים ארוות סוסים. הא כיצד. אם ארבעים אלף איצטבלאות היו (בית גדול למדור סוסים) כל אחד ואחד היו בו ד' אלפים ארוות סוסים, ואם ד' אלפים איצטבלאות היו, כל אחד ואחד היו בו ארבעים אלף ארוות סוסים". ובספרי מובאת קושיה זו ומתורצת כך "ארבעת אלפים טסבלאות של ארבעים אלף". (ועי' ב"עמק הנציב" שם).

שם. בגמ' אילמלא קדמו משה – בירושלמי מגילה פ"א ה"ט אלא שקדמו דור משה, וע' סוף פ"ד משמנה פרקים להרמב"ם, וכן בזהר ויקרא כב: כההוא דרא וכו' דתנינן חמאת שפחה וכו'. וע' ס' חסידים סי' רלג, ות' רדב"ז ח"ג תמ"ב.

"ר' יוסי אומר. ראוי היה עזרא שתינתן תורה על ידו לישראל אילמלא קדמו משה" ומעיר הרב שבירושלמי מגילה פ"א ה"ט הגירסה שונה במקצת "ר' יוסי אומר ראוי היה עזרא שתינתן תורה על ידו אלא שקדמו דור משה". דהיינו שמעלתו של משה נבעה בהיותו חלק מציבור בעל מעלה, וכמובא ברמב"ם ספ"ד משמנה פרקים "שלא היה (משה) מדבר עם סכלים ולא עם מי שאין לו מעלה, אבל עם אנשים שהקטנה שבנשיהם היתה כיחזקאל בן בוזי כמו שזכרוהו חכמים". ובוזהר ויקרא כב: "ובגין דמשה אשתכח בנייהו לא יהא כההוא דרא עד דרא דייתי מלכא משיחא... דתנינן חמאת שפחה חדא על ימא מה דלא חמאת עינא דיחזקאל נביאה, אי אינון אתדבקו כל-כך נשיהון דישראל כ"ש, בנייהו כ"ש. גוברין כ"ש... וכ"ש נביאה עלאה מהימנא משה דאיהו על כלא". ובספר חסידים רל"ג "כל ישראל ערבים זה לזה... לכך אומרים ברכנו אבינו כלנו כאחד באור פניך וכו' ראתה שפחה באור שכינה בים ובמתן תורה מה שלא ראה יחזקאל בנבואה". ובתשובות רדב"ז ח"ג תמ"ב שדור עזרא היה זכאי במידה מסוימת יותר מדור משה ע"ש.

כד. בגמ' שמחבלים זה לזה – ע' פסחים קיג: שונאין זא"ז וע' יומא ט: סנינא לכו.

"חובלים – אלו ת"ח שבכבל שמחבלים זה לזה בהלכה (רש"י) – בלשון עז וחמה מקשיין זה לזה). ומעיר הרב שזה נובע מהאמור בפסחים קיג: "ג' שונאין זה את זה... ויש אומרים אף ת"ח שבבבל". ובהתאם לכך ישנו יחס של שנאה אליהם כמובא ביומא ט: "אלהא סנינא לכו" (לכל בני כבל שלא עלו בימי עזרא ומנעו שכינה מלבוא מלשוב לשרות בכית שני – רש"י).

כד. ברש"י ד"ה עניות תורה וכו' ולמד חק ומשפט בישראל — עזרא ז י

ברש"י "דניאל בעילם הוה... ולא רבין תורה. עזרא הוה בכבל ולמד חק ומשפט בישראל". ומעיר הרב שביטויו של רש"י על עזרא לקוח מהפסוק בעזרא ז, י "כי עזרא הכין לבבו לדרש את תורת ה' ולעשות וללמד בישראל חק ומשפט".

טו. בתוס' ד"ה בלולה וכו' (מסכת ע"ג דף יט.) — קידושין ל.

"מאי בבל — ...בלולה במקרא... במשנה... בתלמוד". ובתוס' ד"ה בלולה "בתלמוד שלנו אנו פוטרין עצמנו ממה שאמרו חכמים (מסכת ע"ג דף יט.) לעולם ישלש אדם שנותיו שליש במקרא, שליש במשנה, שליש בש"ס". ומעיר הרב שהמקור לגמ' זו צריך להיות קידושין ל. שכן במס' ע"ז נלמד דין זה מפסוק בירמיהו, ואילו בקידושין הוא נלמד מפסוק בתורה, ומובא בסוגיה העיקרית של גררי חיוב ת".

טז. הערת מסורת הש"ס על במחשכים הושיבני... זה תלמודה של בבל, ואחריה נכתב — וע' מדרש תנחומא פ' נח ס"ג "...תושבע"פ... שהיא משולה לחושך וכו'".

בגמ' "במחשכים הושיבני... זה תלמודה של בבל". ומבאר הרב את הסיבה שנקרא "מחשכים" עפ"י התנחומא "וזו היא תושבע"פ שהיא קשה ללמוד ויש בה צער גדול. שהיא משולה לחושך שנאמר העם ההולכים בחושך ראו אור גדול, אלו בעלי תלמוד שראו אור גדול שהקב"ה מאיר עיניהם באיסור והיתר בטמא ובטהור".

כה. בגמ' אי תקדמיה יונך ליון וברש"י ד"ה אם תקדמיה וכו' ליוני — ע' רמב"ן ויקרא יא ו

"מאי מפריחי יונים... אי תקדמיה יונך ליון". יון — לשון זכר. ובתורה מופיע רק "יונה" — לשון נקבה. ומעיר הרב לדברי הרמב"ן, שישנם חיות ועופות שמופיעים בתורה בלשון נקבה, והכוונה היא הן לזכר והן לנקבה. וישנם כאלו שמופיעים רק בלשון זכר. והכוונה גם לנקבה כגון גמל וחזיר. אלא שבדברי חז"ל לפעמים הם מופיעים גם בלשון נקבה, כגון "אין פרה וחזירה יוצאת מאלכסנדריא", כדי שדבריהם יהיו מוכנים יותר. ומעיר הרב שגם כאן שינו חז"ל מיונה ליון, משום שדוקא יונים ממין זכר היו משתתפים בתחרות.

כו. בגמ' פוקו וזרעו בשביעית — בירושלמי שביעית פ"ד ה"ג ה"ב הורה חרישה.

"כדמכריז ר' ינאי: פוקו וזרעו בשביעית — משום ארנונא" (מס שגובה המלך מן התבואות — רש"י). ובתוס' ד"ה משרבו "התירו לחרוש ולזרוע וכו'". משמע שהתירו אף לזרוע. ומעיר הרב שבירושלמי שביעית פ"ד מסופר על שני אמוראים שעברו על פני אחד מ"חורשי שביעית", משמע שדוקא חרישה הותרה, וכמו שכתוב שם בה"ב "כשהיו המלכות אונסת הורי רבי ינאי שיהו חורשין חרישה ראשונה". (לפירוש הפני משה שם שחרישה זו נועדה לאפשר זריעה במוצאי שביעית — אכן ישנה מחלוקת, אולם לפירוש הרדב"ז, שההיתר הוא לחרוש קצת כדי לזרוע בשביעית עצמה — אין מחלוקת).

כו: **ברש"י ד"ה תושיה: על שם שהעולם משותת – שבת פח: אם ישראל מקבלין התורה מתקיימין מעשי בראשית, – בתנאם. פסחים סח: אלמלא תורה לא נתקיימו שמים וארץ.**

בגמ' נאמר שהתורה נקראת "תושיה". ומפרש"י "על שם שהעולם משותת על התורה ולומדיה נקראת תושיה". ומביא הרב את המקור לכך שהעולם משותת על התורה מפסחים סח: "אילמלא תורה לא נתקיימו שמים וארץ". ושהעולם משותת על לומדיה משבת פח. "מלמד שהתנה הקב"ה עם מעשה בראשית ואמר להם אם ישראל מקבלים התורה אתם מתקיימין. ואם לאו אני מחזיר אתכם לתוהו ובוהו".

שם: **ברש"י ד"ה מפני השטן וכו' ביד משה – שבת פח:**

התורה נקראת תושיה – "שניתנה בחשאי מפני השטן". ומפרש"י "שהוא מקטרט ואומר תסתפק לעליינים ולא ימסרו הלוחות ביד משה". ומציין הרב את המקור לכך כשבת פח: שם מסופר על מלאכי השרת שקטרגו לפני הקב"ה איך תינתן תורה לבשר ודם. (ואמנם התוס' ברך פט. בד"ה "תורה" עמדו על ההבדל בין מלאכי השרת לשטן ופירשו שהמקור לגמרא שלנו הוא מדף פט. שם מדובר על השטן שבא לפני הקב"ה. ע"ש.)

שם: **בתוס' ד"ה החשוד וכו' דיצרו תוקפו – ע' כתובות נא: יצר אלבשה, וע' גיטין מא: תד"ה כופין**

בגמ' "החשוד על העריות – כשר לעדות". ובתוס' שם "מאי שנא מאוכל נבלות לתאבון ומפלוגי רבעני לרצוני דפסולין לעדות? !... הכא משום דיצרו תוקפו, ולא דמי לנבלה וגם לרביעה דליכא יצרו תוקפו כל כך כמו בערוה". ומביא הרב מקבילות לעיקרון זה מכתובות נא: שלדעת רבא אשת איש שנאנסה – אפילו תחילתה באונס וסופה ברצון – כשרה לבעלה משום ש"יצר אלבשה". שהאונס גרם לה לתאוה ע"י בעילתה. ולכן זה נחשב לסופה באונס. ומכאן שתאות עריות נחשבת לכעין אונס. וכן בגיטין מא: בתוס' ד"ה כופין "וחציה שפחה וחציה בת חורין, דכפו את רבה (לשחררה) משום דנהגו בה (אנשים) מנהג הפקר, אע"ג דהם פושעים (ומדוע נדאג להם שלא יחטאו) כיון שהיתה מחזרת אחריהם ומשדלתן לזנות חשיבי כאונסים".

לב: **בגמ' אחר רבן גמליאל ליבנא – ה**

לב: **רבי שמעון בן אלעזר אומר – ע' ירושלמי נדרים פ"ט ה"א רשב"א נסיב ליה מכא ומוקים ליה הכא.**

"ר' שמעון בן אלעזר אומר: מסייעין את העדים ממקום למקום כדי שחטרף דעתן ויחזרו בהן" (בדיני נפשות). ומעיר הרב שזוהי דרכו של ר' שמעון בן אלעזר, וכן מצאנו בירושלמי על ר' שמעון בן אלעזר שכדי למצוא פתח לנדרו של ר' שמעון "הוה נסיב ליה מכא ומוקים ליה הכא, נסיב ליה מכא ומוקים ליה הכא" ובסוף שאלו אם היה נודר אם היה יודע שכך יעשה לו רשב"א, ואמר לא, והתיר לו.

לג: **בגמ' אין פרה וחזירה יוצאת – ע' רמב"ן ויקרא יא**

ע' לעיל דף כה.

לה. ברש"י ד"ה ואידך וכו' שנוזקין לתובע תחלה — וע' ספרי כי תצא: ואמר את האשה וכו' מלמד שתובע מתחיל בדברים תחלה

ברש"י "... דאמר בב"ק: מנין שנוזקין לתובע תחילה". ומעיר הרב על מקור נוסף לדין זה מספרי כי תצא פי' כ"ה על הפסוק "ושם לה עלילות דברים והוציא עליה שם רע ואמר את האשה הזאת לקחתי" וכו', ודורש הספרי (עפ"י גירסת הגר"א) "ואמר — מלמד שתובע מתחיל בדברים תחילה".

לו. בעין משפט אות נב... סימן יט — יח

לו: בגמ' זקן וסריס — כאן פי' הרמב"ם בפ"ב מה' סנהדרין זקן מופלג, ובדלעיל יז. שאין מושיבין אלא בעלי זקנה פי' שם הרמב"ם בעלי שיבה, וע' ירוש' ברכות פ"ד ה"א ביכורים פ"ג ה"ג והושע ז' ט, וע' ספרא ויקרא, פ"ד, זקן שלא ראה לו בנים,

"אין מושיבין בסנהדרין זקן וסריס". ואילו בדה"ז. נאמר "אין מושיבין בסנהדרין אלא בעלי קומה... ובעלי זקנה". ומעיר הרב שהרמב"ם תירץ זאת בהלכותיו. שבפ"ב מהל' סנהדרין ה"ג כתב "אין מעמידין בכל הסנהדרין לא זקן מופלג בשנים ולא סריס". ובה"ו כתב "וצריך להשתדל ולבדוק ולחפש שיהיו כולן בעלי שיבה". ובירושלמי ברכות פ"ד ה"א מסופר על ר"א בן עזריה שמינוהו ראש ישיבה בן שש עשרה שנה "ונתמלא כל ראשו שיבות". משמע שגיל שיבה הוא כשהמראה החיצוני הוא של אדם מבוגר. ובהושע ז. ט "אכלו זרים כוחו והוא לא ידע גם שיבה זרקה בו והוא לא ידע" משמע ששיבה היא שלב שאחרי התשישות של הזקנה. ובספרא ויקרא על פרק ד' פס' יג נאמר "היה אחד מהם (מבי"ד) זקן שלא ראה לו בנים יכול יהו חייבים... עד שיהו כולם ראויים להוריה".

לו: ברש"י ד"ה זקן וכו' ואינו רחמני — במכילתא יתרו פ' אנכי כזקן מלא רחמים הוא שיושב בישיבה כחגיגה יד.

בגמ' "אין מושיבין בסנהדרין זקן" ומפרש"י "ששכח כבר צער גדול בנים ואינו רחמני". ובמכילתא פ' יתרו על הפסוק "אנכי ה' אלוֹקֶיךָ" נאמר לפי שנגלה על הים כגבור עושה מלחמות... נגלה על הר סיני כזקן מלא רחמים". ולכאורה סותר לגמרתינו. אלא שצריך לתרץ ע"פ הגמ' בחגיגה יד. "אין לך נאה בישיבה (של כבי"ד) אלא זקן" ושם מדובר ששער ראשו שיבה ככפסוק "ושער רישיה כעמר נקא" (ושער ראשו כצמר נקי). וע"פ החילוק שהביא הרב בהערה הקודמת.

לו: בגמ' מלאין מצות — שה"ש רבה ד ג רצוף תורות

"כפלח הרימון רקתך — אפילו ריקנין שבך מלאין מצוות כרמון". ובשהש"ר פ"ד ס"ד נדרש על פסוק זה בהקשר למתן תורה "כפלח הרמון רקתך — הריקן שבך רצוף הוא תורות כרמון הזה" (וע' שם בס"ג ובהמשך שנדרש הפס' כמה פעמים. פעם על מצוות כגמרתינו ופעם על תורה).

לז. **בגמ' המאבד נפש אחת מישראל... המקיים נפש אחת מישראל – באדר"נ
פל"א: נפש אחת, סתם. וכ"ה במשניות**

"המאבד נפש אחת מישראל... כאילו איבד עולם מלא. וכל המקיים נפש אחת מישראל... כאילו קיים עולם מלא". ומעיר הרב שבאבות דרבי נתן לא מוזכרת המילה ישראל. וכן במשניות סנהדרין פ"ד מ"ה. לגירסאות מסוימות.

לח: **בגמ' כשם רבו – ע' זהר ויקרא ט: ולזמנין דסיהרא אתקרי בשמא דמלכא וכו'**

לח: **תילתא מתלי... ג' מאות – ע' ברכות לג. תנא משמיה דר"מ; וע' ב"ר פע"ח
דאנא ידע תלת מאה מתלין, ש"ר פמ"ז בשר"מ המשל אומר**

"כי הוה דריש ר' מאיר בפירקיה הוה דריש תילתא שמעתא. תילתא אגדתא. תילתא מתלי. ואמר ר' יוחנן ג' מאות משלות שועלים היו לו לר' מאיר ואנו אין לנו אלא שלשה". ומעיר הרב על שני משלים של ר"מ בברכות לג. "ריש תורא בדקולא – סליק לאגרא וסליק דרגא מתותך". ובשמו"ר פמ"ז. ו"כשם ר"מ אומר: המשל אומר. אזלת לקרתא – הלך בנימוסיה". ומעיר הרב על השימוש בכיטוי "תלת מאה מתלין" מכ"ר פע"ח. "אל הדין תעלא (שועל)... דאנא ידע תלת מאה מתלין".

לט. **ברש"י ד"ה אותביה תותיה – [צ"ל] תותי.**

שם. **בגמ' אייתי חבושי שדינהו בארבילא – ע"ל פט: תמרי בארבילא**

"אייתי חבושי שדינהו בארבילא (כברה) וקא מהדר להו (מסוכב אותם)". וכדף פט: "מאן דאכיל תמרי בארבילא לקי? מאן מתרי ביה".

לט: **בגמ' ואתם אומרים שירה – י"ל שאתם אינכם ראויים לומר שירה על כך
ולגלותה בפעל, וע' נדרים פא. למלאה"ש ולא פירשוה עד שפירשה הקב"ה. וע'
ספרי קרח קיז.**

"אין הקב"ה שמח במפלתן של רשעים... באותה שעה (קריעת ים סוף) בקשו מלאכי השרת לומר שירה לפני הקב"ה. אמר להן הקב"ה: מעשה ידי טובעין ביים ואתם אומרים שירה". ומסביר הרב שמניעת השירה היא מצד אומרה – המלאכים שאינם בדרגה מתאימה. וכעין מה שמצינו בנדרים פא: "דבר זה (על מה אבדה הארץ) נשאל... למלאכי השרת ולא פירשוהו. עד שפירשו הקב"ה בעצמו...". ובספרי פר' קרח פייסקא ב"יש שמחה לפני המקום כשיאבדו מכעיסים מן העולם". ולכאורה סותר לגמרתינו (וב"עמק הנציב" שם מחלק בין רשעים לתאוה ובין מכעיסים).

שם: **ברש"י ד"ה מפני וכו' על המיוחסין – קידושין ע:**

בגמ' "מפני מה זכה עובדיהו לנביאות?" ומפרש"י "שהרי גר היה ואין השכינה שורה אלא על המיוחסין שבישראל כדכתיב 'להיות לך לאלהים ולזרעך אחריו'". ומביא הרב את המקור לכך מקידושין ע: "כשהקב"ה משרה שכינתו אין משרה אלא על משפחות מיוחסות שבישראל שנא' 'בעת ההיא נאם ה' אהיה לאלקים לכל משפחות ישראל'".

שם: **בגמ' עובדיה גר** — **ע' מדרש תהלים קיח ד"א ירא'ה אלו הגרים.**

"עובדיה — גר אדומי היה". ומביא הרב מקבילה לכך ממדרש תהלים "יראי ה' — אלו הגרים, באברהם כתיב 'כי ירא אלוקים אתה'. בעובדיה כתיב 'עובדיה היה ירא את ה'".

מא: **בגמ' בן זכאי** — **כעין זה תענית ג'.**

"כי הוה לְמַד — בן זכאי הוה קרי ליה, כתלמיד היושב לפני רבו. כי הוה לימד — הוה קרי ליה רבן יוחנן בן זכאי". ומביא הרב דוגמא נוספת לשינוי השם עם גידולו הרוחני של האדם, מתענית ג' 'ר' יהושע בן בתירה זמנין דקריה ליה בשמיה וזמנין דקריה ליה בשמיה דאבא, והא מקמי דליסמכוהו והא לבתר דליסמכוהו".

מב. **בגמ' וחדש דיים** — **ע' מכילתא פ' בא פ"א דיים לישראל**

"כל המברך על החדש בזמנו כאילו מקבל פני שכינה. תנא דבי רבי ישמעאל, אילמלא זכו ישראל אלא להקביל פני אביהן שבשמים כל חדש וחדש — דיים". ובמכילתא דר' ישמעאל פר' בא פ"א "נמצינו למדים שישראל מונין ללבנה והגויים לחמה. לא דיים לישראל א' לשלושים יום מגביהים עיניהם לאביהם שבשמים".

מג. **בגמ' נשים יקרות** — **כתובות קו.**

"היוצא ליהרג (ע"י ב"ד) משקין אותו קורט של לבונה ככוס של יין כדי שתיטרף דעתו (ולא ידאג ויתמהמה בהריגתו — רש"י)... נשים יקרות שבירושלים היו מתנדבות ומביאות אותן" (במקום שיקחו משל כסף הצבור). ומביא הרב דוגמא נוספת למעשי הצדקה של נשים אלו מכתובות קו. "נשים המגדלות בניהן (בטהרה) לפרה (אדומה) היו נוטלות שכר מתרומת הלשכה... נשים יקרות שבירושלים היו זנות ומפרנסות אותן" (וכך חוסכות כסף לצבור).

מו: **ברש"י ד"ה משהו וכו' מבית עקידת** — **ממקום.**

מז: **הרוגי מלכות כיון דשלא... להו כפרה** — **ע' ת"ז תכ"א, דס"ו, בהגר"א ד"ה ד"א.**

נב. **בגמ' דתניא אבא יוסי** — **ת"ר פיל"ד, בפ"י כ"ג וכ"ז: נשרף גופם ובגדיהם קיימים.**

לדעת רב מתנה, מיתת בני אהרן היתה ע"י "שני חוטין של אש יצאו מבית קודש הקדשים... ונכנסו שנים בחוטמו של זה ושנים בחוטמו של זה ושרפום" ורק בגדיהם לא נשרפו. ובתורת כהנים פיס' ל"ד מובאת ברייתא זו, ולומדים שם שגם גופם נשאר קיים. (ולגירסת הגר"א שם משמע שגופם כן נשרף). ובפ"י כ"ג וכ"ז כתוב בפרוש שגופם נשרף ורק בגדיהם נשאר קיימים.

נז. **בגמ' דלאו בני מחילה – ע' מ"ק ט: ע"ז ו: לענין פרעון לעולם מיצר**

בגמ' מובא שכותי שגול פחות משה פרוטה מישראל אין זה גזל גמור. משום שהישראל מוחל כעבור זמן. אולם כותי שגול מכותי פחות משה פרוטה "כיון דלאו בני מחילה נינהו גזל מעליא הוא". ומביא הרב מקור לתאורת הכסף שלהם ממ"ק ומע"ז שלדעת ר' יהודה מותר לגבות חוב מנכרי לפני אידיהם (יום חגם). ואין אומרים "אף-על-פי שמיצר עכשיו – שמח הוא לאחר זמן" על שפרע את חובו ויבוא להודות לע"ז. שהרי "כותי לענין פרעון לעולם מיצר" (שהוצרך לשלם כסף).

נח: **בגמ' של שכינה... ילע קודש – ע' בראש סיפרא מפי קודש למשה**

"הסותר לועז של ישראל כאילו סותר לועז של שכינה שנאמר 'מוקש אדם ילע קודש'". שכינה נקראת קודש. ובתחילת תורת כוהנים מובא פעמים הרבה "דיבור מפי קודש למשה".

נח: **ברש"י ד"ה ילע וכו' סוטר מכה – ע' ספרא קדושים פ"ד לא תכנו ולא תסטרנו. וע' ישעיה נז יז.**

על הגמ' דלעיל מפרש"י "סוטר – מכה". ומעיר הרב מתורת כהנים פ"ד ס"ח על הפסוק "לא תשנא את אחיך בלבבך" – "יכול לא תקללנו, לא תכנו ולא תסטרנו – תלמוד לומר בלבבך". ומשמע שמכה וסטירה אינם זהים. ובישעיה נז יז "בעון בצעו קצפתי ואכהו הסתר ואקצוף וילך שובב בדרך לבו". שאולי הוראת 'הסתר' שם היא במובן של סטירה. סוג של מכה.

שם: **ברש"י ד"ה אמר רבינא וכו' אלא מנוחה בלבד – ע' ר"מ**

בגמ' "עכו"ם ששבת חייב במיתה... אמר רבינא אפילו שני בשבת". ומפרש"י "מנוחה בעלמא קא אסר להו, שלא יבטלו ממלאכה ואפילו יום שאינו בר שבייתה". ומעיר הרב שלדעת הרמב"ם איסור השבייתה לגוי הוא דוקא לשם שבת. בהל' שופטים פ"י ה"ט "וכן עכום ששבת אפילו ביום מימות חול, אם עשאהו לעצמו כמו שבת חייב מיתה".

נט: **ברש"י ד"ה יארוד נאלא וכו' ובוכה ומספיד – ע' ברכות ל: בכע"צ יה"מ, וע' נדה כ"ג ולא גחך**

בגמ' "בעי מיני' ר' זירא מר' אבהו, ירדה לו דמות חמור (מהשמים) מהו (לאוכלו) ? א"ל: 'ארוד נאלא' ומפרש"י "תנין שוטה, עוף ששמו תנין, והוא שוטה ובוכה ומספיד תמיד". ומעיר הרב לגמ' בברכות ל: שם מסופר שר' זירא בראותו את ר' ירמיה מבוודא אמר לו "בכל עצב יהיה מותר" כדי להעציבו. וכן את הגמ' בנדה כג. שר' ירמיה נסה להצחיק את ר' זירא ע"י שאלה משונה ו"לא גחך". ומכאן שר' זירא היה בדרך קבע בעל ארשת פנים עצובה ורצינית, כמו שכתוב בדברי רש"י.

ס. **ברש"י ד"ה שם בן וכו' בן ארבעים – ע' קידושין עא. ובסוכה מה. פירש"י שבעים ושתים שמות הנקובים בשלש הסמוכין בפרשת בשלח וכו' ומהן שם המפורש וכו'.**

שם בתוס' ד"ה אתיא וכו' תימה — י"ל כמו דאמרו לקמן סח. ד"ה היה, דהיכא שיש צער רוחני, דמשום תורה, אין שם איסור לאו דשריטה על מת, לכן כאן נילף מקרא דאיוב, וגם ממקרא דדוד, שהעיר מהרש"א, חיוב קריעה מעומד לסתם אבילות, אבל לא מהכא דגידוף שבזדאי יש בה ג"כ צער רוחני ולא מאלישע שיש שם ג"כ משום תורה ונבואה.

במשנה דף נו. לגבי משפטו של מגדף שם ה', כשאומר העד את שם ה' "והדינין... וקורעין (את בגדיהם) ולא מאחיין". ובגמ' ס. "מנלן... אתיא קריעה קריעה. כתיב הכא 'קרועי בגדים' (במלכים ב' י"ח. כשרבשקה, שר מלך אשור. גידף את ה', ושרי חזקיהו קרעו בגדיהם) וכתיב (בעת הסתלקות אליהו) 'ואלישע רואה. והוא מצעק אבי אבי רכב ישראל ופרשיו... ויחזק בכגדיו ויקרעם לשנים קרעים... מלמד שהן קרועים לעולם". ובתוס' ד"ה אתיא מקשה על הגמ' במו"ק כ: שלומדת דין קריעה (על מת) במעומד — מאיוב. ומדוע לא נלמד מהגמ' שלנו שאין מאחיין ?! והמהרש"א כאן מעיר שלמוד הגמ' במו"ק היא למסקנא מדוד שקרא על בנו מעומד. ומתרץ הרב את קושיית התוס' ע"פ הגמ' בדף סח. שר' עקיבא כשפגש את ארונו של ר' אליעזר רבו היה מכה בכשרו עד שדמו שותת לארץ. ומבאר שם תוס' ד"ה היה שלא עבר ר"ע על איסור "ושרט לנפש לא תתנו בכשרכם" משום שזהו צער על תורה, שאינו יכול ללומדה מפי רבו. ולכן, מבאר הרב. לא למדו קריעה על מת רגיל מהגמ' שלנו המדברת על מקרה של גידוף שם ה' (רבשקה) או על הסתלקות אליהו (שהיה נביא ורבו של אלישע) שבשניהם זהו צער רוחני של תורה. שעומד למעלה מצער רגיל (וע' לקמן בהערה שלישיית על דף סח:).

סא: ברש"י ד"ה מאהבה ומיראה: מאהבת אדם ומיראת אדם — ובר"מ, ה' ע"ז, פ"ג ה"ו, מאהבת צורת ע"ז או מיראתו לה (ובראב"ד והגמ"מ כרש"י), ובמגילה כה: מאהו"ר מ' כדהר"מ, וע"ש רש"י,

בגמ' "העובד עבודת כוכבים מאהבה או מיראה. אביי אמר חייב. רבא אמר פטור". ומפרש"י "מאהבת אדם או מיראת אדם". ואילו הרמב"ם כתב "העובד הכוכבים מאהבה. כגון שחשק בצורה זו מפני מלאכתה שהיתה נאה ביותר, או שעבדה מיראתו לה שמא תריע לו כמו שהן מדמים עובדיה שהיא מטיבה ומריעה". ובראב"ד ובהגהות מימוניות מפרשים כרש"י.

ובמגילה כ"ה: "קללות וברכות נקריין (בתורה כציבור) ומתרגמין" (לארמית כדי שיביין העם). ולא חוששים דילמא אתו למעבד מאהבה ומיראה" ומפרש"י "מאהבה — של ברכות. ומיראה — של קללות. ואין לבו לשמים".

שם: ברש"י ד"ה ודלא כהמן וכו' דעשה עצמו — מגילה י: יט. ובמד"ר שחקק על לבו ע"ז,

בגמ' "העובד עבודת כוכבים מאהבה ומיראה... רבא אמר פטור". והאיסור להשתחוות להמן איננו רק משום יראת אחשוורוש אלא משום ש"המן גופיה עבודת כוכבים". ומביא הרב מקור לכך ממגילה "תחת הנעצרן — תחת המן הרשע שעשה עצמו ע"ז". ובאסתר רבה ז. ו "מה עשה המן. עשה לו צלם מרוקם על כגדיו ועל לבו".

סה. מקטר לשד עובד — ע' ת"כ אחרי: אשר הם זונים אחריהם לרבות שאר ע"א. וע' מלכים ב' כ"ג, ירמיה מ"ד, תיקו"ז תי' ס"ו.

סה: תוס' ד"ה מעלה בזכורו וכו' בבעל אוב דשאל – ע' רש"י לעיל נ"ד: סד"ה חייב שמים

כגמ' "בעל אוב – המעלה בזכורו" ומפרש"י "בזכורו – מעלה ומושיב את המת על זכרותו". ומקשה עליו התוס' "ולא יתכן בבעל אוב דשאל" (שהרי שם מדובר באשה בעלת אוב). ומתריך הרב ע"פ דברי רש"י בדף נד: לגבי "הבא על הזכור והביא זכר עליו... חייב שתיים" ומבאר רש"י בסד"ה חייב שמים "והביא זכר עליו גרסינן ולא גרסינן זכור, דלא מקרי זכור אלא נקב המשכב".

שם: מסורת הש"ס על רש"י ד"ה עיגלא תילתא, ומתחתיה נכתב – וע' תוס' בכורות י"ט. ד"ה דהך

כגמ' מסופר שרב חנינא רב אושעיא עסקו בספר היצירה ובראו "עגלא תילתא". ומפרש"י שהיה טוב ובעל טעם כאילו הוא שלישי לבטן". ובמסורת הש"ס מציין את רש"י בפסחים סח: ד"ה תילתא "שלישי לבטן, ומובחר הוא", ואת רש"י בעירובין סג. שמקשה על הסבר זה מגמרתינו "דהתם מאי שלישי לבטן איכא, הא לא היה כבטן מעולם", ואת תוס' בגיטין נו. שמקשה אותה קושיה, ואת רש"י בשבת יא. ד"ה עיגלא תילתא שמתריך קושיה זו "שלישי לבטן, שהוא משובח מפני שהבהמה בקטנותה אינה עדיין בכחה והולד ראשון ושני אינו בריא". ומציין הרב את התוס' בבכורות יט. ד"ה דהך שמקשה על תירון זה מהגמ' שם "דהך דלא ביכרה (– הולד שנולד ראשון) שביח טפ"י, וכן מהגמ' בתמורה ח: "לטעם מר, דמברי (מביא בריאות), משום דבוכרא הוא" שמשמע שהולד הראשון הוא משובח יותר.

סו: בגמ' תנו רבנן איש, מתחת למסורת הש"ס – ספרא קדושים פ"י

"תנו רבנן, מה ת"ל איש איש – לרבות בת טומטום ואנדרוגינוס" (שקללו את אביהם שחייבים). ומציין הרב שמאמר זה מופיע גם בתו"כ פ"י ה.

שם: ברש"י ד"ה חרשותו וכו' שהוא שפל – ע' ר"מ ה' עבדים פ"ח הי"א

כגמ' "לא תקלל חרש, באומללים שבעמך הכתוב מדבר (ומכאן איסור קללה אף על שאר האנשים, ומקשה הגמ') מה לחרש, שכן חרישתו גרמה לו". ומפרש"י בד"ה חרשותו "מתוך שהוא שפל הזהיר עליו הכתוב שלא תבזהו ולא תצערהו מפני שנותן צרתו על לבו ומיצר על שפלותו". ומביא הרב מקבילה לעניין זה מהרמב"ם "עבד זה שכרח לארץ הרי הוא גר צדק, והוסיף לו הכתוב אזהרה אחרת למי שמאנה אותו מפני שהוא שפל רוח יותר מן הגר".

סח. בגמ' באיסור שבות – האיסור של תורה בעשה או בלאו מנחות לו:, של הנחת תפילין בלילה, לא היה עדיין, שהיה מבעוד יום, או לפי שהיו מונחים לו מקודם; ואיסור השבות של שבת י"ל שחל גם מקודם עם קבלת השבת.

כגמ' מסופר על הורקנוס שרצה לחלוץ את התפילין של ר' אליעזר אביו מפני שנכנסה השבת, וצעק עליו על כך שהניח איסור סקילה (הדלקת הנר והטמנת חמין – רש"י) ועסק רק באיסור שבות דרבנן. מפני שאיסור הנחת תפילין בשבת הוא רק גזירה. ומעיר הרב

שהרי ישנו איסור של הנחת תפילין בלילה שמקורו מהתורה – איסור עשה לר' אלעזר ואיסור לאו לר' יוחנן (מנחות לו:). ומתוך הרב שמדובר כאן מבעוד יום, ולא חל עדיין איסור, אבל האיסור להניח תפילין בשבת חל מכיון שכבר קבלו עליהם את השבת. תירוץ נוסף אומר הרב שמכיון שהתפילין כבר היו מונחין עליו קודם שבת לא עבר על איסור דאורייתא שחל רק אם מניח תפילין בידים.

סח: בגמ' ספרי תורה – ע' סוטה מט: שהש"ר לריח שמניך

בגמ' מסופר על ר' אליעזר "נטל שתי זרועותיו והניחן על לבו, אמר אוי לכם שת זרועותי שהן כשתי ספרי תורה שנגללין" (כשגוללין ספר תורה והכתב מכוסה. כך תתעלם ותתכסה תורה שבלבי כשאמות. לפי שלא שמשוני ולמדו ממני – רש"י). ובסוטה מט: "משמת ר' אליעזר נגנו ספר תורה". (ובשהש"ר פ"א, כ' ר' אליעזר אומר "אם יהיו כל הימים דיו, ואגמים קולמוסין, ושמים וארץ מגילות, וכל בני אדם לבלרים, אין מספיקים לכתוב תורה שלמדי").

סח: בגמ' ולא חסרתני – ע' ספרי בהעלותך ואצלתי

ע: בגמ' כיון שמתעברות שוב וכו' – ע' לק' קז א וצע"ג.

(הערה זאת מהרא"ה זצ"ל) "אמרה לו (בת שבע לשלמה)... הכל יודעים שאביך ירא שמים הוה עכשיו יאמרו אמו גרמה לו, ומה בר בטני כל הנשים של בית אביך כיון שמתעברות שוב אינן רואות פני המלך ואני דחקתי ונכנסתי כדי שיהא לי בן מזורז ומלובן" (רש"י – מעי גרמו לך להיות בעל צורה ובעל כח שדחקתי ונכנסתי שתשמישי יפה לולד... ג' חדשים אחרונים) ונראה שקושיית מרן מהגמ' לקמן קז. "אפילו בשעת חליו של דוד קיים שמנה עשרה עונות" (רש"י – ל"ח נשיו) וא"כ משמע שדוד קיים מצות עונה גם כשהיתה אחת מהן מעוברת.

עב. בגמ' ואי קאי לאפאי קטילנא ליה – ע' עירובין מה. דמחלקין בין באו על עסקי

ממון לבאו על עסקי נפשות, וכן הא דלקמן בין שתי הברייתות, וע' רא"ש ב"ק פ"י ס' סכ"ז, ושו"ע או"ח שכט ס"ז ובהגה.

"אמר רבא מאי טעמא דמחתרת חזקה אין אדם מעמיד עצמו על ממונו והאי מימר אמר אי אזילנא קאי לאפאי ולא שביק לי ואי קאי לאפאי קטילנא ליה, והתורה אמרה אם בא להרגך השכם להורגו" ורואים שכאשר ענין יכול להתפתח לדיני נפשות גדרו משתנה וכן בגמ' בערובין "במה דברים אמורים (שלא מחללין את השבת כנגד גויים) כשבאו על עסקי ממון, אבל באו על עסקי נפשות יוצאין עליהן בכלי זיינן ומחללין עליהן את השבת". וכן הגמ' כאן מחלקת "כאן באב על הבן, כאן בבן על האב" (אם בא אב על בן במחתרת אסור להרגו כי רחמי האב על הבן וודאי לא יהרגהו אבל הפוך מותר וכ"ש אדם סתם) וכן משמע מהרא"ש לגבי דין מוסר ממון ישראל לעכו"ם "אף ממון של ישראל כיון שנפל ליד עכו"ם אין מרחמים עליו ונוטלין היום מקצתו ולמחר נוטלין כולו ולבסוף מיסרין את נפשו והורגין אותו שיודה אולי יש לו יותר ממון, וה"ל (המוסר) רודף וניתן להצילו בנפשו". וכן פוסק השו"ע "יש מי שאומר כי בזמן הזה אפי' באו על עסקי ממון מחללין, שאם לא יניחנו ישראל לשלול ולכזוז ממנו יהרגנו והוי עסקי נפשות", ומעיר הרמ"א: "ומ"מ הכל לפי הענין". דהיינו שרק אם ברור שאין עסקי נפשות בדבר אין מחללין את השבת.

עד: **בגמ' אפילו לשנויי ערקתא דמסנא – ע' יבמות קב.**

“אבל בפרהסיא אפי' מצוה קלה יהרג ואל יעבור. מאי מצוה קלה... אפי' לשנוי ערקתא דמסנא (שרוך נעל)”. וביבמות קב. לגבי חליצה בנעל הגירסה היא “וארקתא מעל דמעל” [שרוך נעל מתרגם (ברא' יד) ארקתא דמסנא – רש"י].

עז: **בתוס' ד"ה סוף חמה וכו' ואין חילוק בין וכו' – וכן בחולין טז. תוד"ה אבל, וע' ב"ק יז: תוד"ה זרק: וסברא פשוטה לחלק כו'.**

בתוס' “אין חילוק בין מקרב האש אצל הדבר, למקרב הדבר אצל האש”. וכן הלשון בתוס' בחולין. אך בתוס' בב"ק יז: לגבי זרק כלי מראש הגג ובא אחר ושברו שחילקו בין זה לבין “זרק אבן או חץ על הכלי... וסברא פשוטה היא לחלק בין זורק אבן לזורק כלי עצמו”. דיברו על הגדרת הכלי בשעת ההיזק. ואילו כאן מדברים תוס' לגבי חיוב המזיק לאחר שעת הנזק.

עח: **בתוס' ד"ה מגדף וכו' מקושש נמי – התם במקושש אמרינן הוראת שעה היתה לענין ההתראה שלא היתה לאותה מיתה, וכאן הוא לענין החבישה עצמה בכללה.**

בגמ' “מגדף הוראת שעה היתה” (שיחבשו אותו במאסר). ואומר התוס' שגם מקושש הוא הוראת שעה לדעה אחת בדף פ: ומעיר הרב שאין השואה זו מוחלטת שבמקושש הוראת השעה היתה לגבי פרט בדין התראה. ואילו במגדף הוראת השעה חידשה את עצם דין החבישה.

פא: **בגמ' “אל ההרים לא אכל” שלא אכל בזכות אבותיו – ע' ספרי הברכה פ' שנג, וע' רשב"ם בראשית מ"ט כ"ו.**

“דרש רב אחא בר חנינא מאי דכתיב ‘אל ההרים לא אכל’ – שלא אכל בזכות אבותיו (שלא נצטרך לזכות אבותיו מתוך שהוא חסיד – רש"י)”. ובספרי “ומגדף גבעות עולם – מלמד שהאבות והאמהות קרוים הרים וגבעות שנא' ‘אלך לי אל הר המור ואל גבעת הלכונה’. רשב"ם: “ברכות אביך גברו על ברכות הור” – ברכות אביך יעקב שברכני כדכתיב ‘והנה ה' נצב עליו’. גברו על ברכות הרים – כדכתיב שם ‘ופרצת ימה וקדמה’”. ומכל אלה אנו רואים שהורים והרים משמשים כדברים נרדפים.

פד: **ברש"י ד"ה ואהבת לרעך וכו' מלעשות לחבריהם וכו' לעשות לעצמו – שבת לא:**

רש"י: “ואהבת לרעך כמוך: לא הוזהרו ישראל מלעשות לחבריהם אלא דבר שאינו חפץ לעשות לעצמו”. ומביא הרב מקור לכך משבת “דעלך סני לחברך לא תעביד”.

פה: **בגמ' אין הבן נעשה שליח לאביו וכו' ממסית – ע' תוס' יבמות כב: ד"ה כשעשה.**

“לכל אין הבן נעשה שליח (בית דין) לאביו להכותו ולקללו חוץ ממסית שהרי אמרה תורה “לא תחמול ולא תכסה עליו”. ומעיר הרב לתוס' ביבמות כב: שמסביר שדין זה הוא רק “כשעשה תשובה”. ואילו כשלא עשה תשובה אין לו גדר הלכתי של אביו.

בגמ' "כי יפלא ממך וכו' ממך. זה יועץ". ומפרש"י "שנחלק בעיבור השנה הקרוי סוד ועצה". ובספרי הגירסה יותר ברורה: "זו עצה" שהכונה לענין הנידון שנפלא ממך.

פח: בגמ' ואומר כך דרשתי... כך למדתי — רק בב"ד שע"פ העזרה נאמר כדו"ד חברי כלו"ל חברי וי"ל שהוא מוסב גם על ב"ד הקודמים, אך בלשכת הגזית, ששם מקור ההוראה ומשם תורה יוצאת לכל ישראל, לא הראה והציע לפניהם דרשותיהם ולמודיהם.

"הוצרך הדבר לשאול (אם נחלקו חכמים בדין מסוים) שואלין מב"ד שבעירן אם שמעו אמרו להן. ואם לאו באין לזה שסמוך לעירן... באין לזה שעל פתח הר הבית. אם שמעו... באין לזה שעל פתח העזרה. ואומר כך דרשתי וכך דרשו חברי. כך למדתי וכך למדו חברי. אם שמעו... ואם לאו ואלו באין ללשכת הגזית... נשאלה שאלה לפניהם".

פט: ברש"י ד"ה תמרי בארבילא וכו' הנתונים בכברה — ע"ל לט. חבושי בארבילא. ע' לעיל בהערה לדף לט.

צ. ברש"י ד"ה כל ישראל וכו' ואפי' יהא מודה ומאמין וכו' — וע' ראש אמנה פ' כא.

"ואני אשיב לזה ואומר שמה שפי' רש"י... אינו מתישב לא כפי הסכרא. ולא כפי לשון המשנה... זאת היתה כונת המש' ר"ל לכפור בתה"מ בהחלט יתבאר ממ"ש על אותה מש' וכל"כ למה תאנא הוא כפר בתה"מ לפיכך לא יהיה לו חלק בתה"מ. הנה ביארו שבאמרו אין תה"מ מן התו'. הי' דעתו לכפור בהחלט תה"מ לא לשלול בלבד שהוא מהתו' כדב' רש"י ומפני זה עשה הרב מימוני הדעת האמיתי ההוא עיקר בפ"ע".

ס. במשנה אף הקורא בספרים החיצונים — במדב"ר פט"ו מה משמרות הכהנים אף הספרים כ"ד, וכן בפסיקתא פג: חוץ מעשרים וארבעה.

במשנה "ואלו שאין להם חלק לעוה"ב... ר"ע אומר אף הקורא בספרים החיצונים". ומביא הרב מבמדבר רבה פט"ו. כב (וכן פי"ד. ה) "כמסמרות נטועים". מכאן אמרו חכמים אסור לקרות בספרים החיצונים שכתוב נטועים. מה משמרות הכהנים עשרים וארבעה אף הספרים עשרים וארבעה". ובפסיקתא פ"ג "מה משמרות כהונה עשרים וארבע כן ספרי תורה עשרים וארבעה הם וכל מי שקורא בספר חוץ מעשרים וארבע כאילו קורא בספרים החיצונים". ומזה רואים שכונת המשנה דוקא לאחד שקורא בספרים החיצונים ככתור חלק מהתנ"ך שאין לו חלק לעוה"ב כי אינו מבדיל בין דברים שנאמרו בכנראה לדברים שלא.

צא. בגמ' שמסר להם שם טומאה — ע"ש בדעת זקנים מרבעה"תוס עה"ת.

"ולבני הפלגשים אשר לא אברהם נתן אברהם מתנות... שמסר להם שם טומאה". ובדעת זקנים עה"ת פ"י שיהיו יכולים להזכיר שם המפורש בטומאת הגוף ולא יזיק... וקשה... האיך אדם חשוב וצדיק כאברהם ילמד השם לרשעים. לכן פירש... שם טומאה שם השדים שמשבטין אותן באדוניהם הממונים עליהם לעשות כל מה שרוצים" (וע' זהר ויחי רכג)

צב. בגמ' לא קשיא הא דאיכא שלימה בהדיה הא דליכא שלימה בהדיה — [צ"ל] דליכא.

צב: ברש"י ד"ה לגנות וכו' הקב"ה היה נוטה אחריהן — ע' מצורע רבה פט"ז א"ר לוי מצינו בתו"כ שאין הקב"ה חפץ בקלוסו של אדם רשע. וע' וארא רבה א"ר לוי שקלוסו עולה מגיהנם מפי הרשעים.

"יוצק זהב רותח לתוך פיו של אותו רשע (נבוכדנצר) שאילמלא בא מלאך וסטרר על פיו ביקש לגנות כל שירות ותושבחות שאמר דוד בספר תהילים". ומפרש"י "שהיה מסדר שבחות נאות יותר מדוד. ואילו אמרן היה הקב"ה נוטה אחריהן יותר מאחרי שירות שעשה דוד". ואילו במצורע רבה פט"ז, ד כתוב "א"ר לוי, מצינו... שאין הקב"ה חפץ בקלוסו של אדם רשע". ומבאר הרב עפ"י וארא רבה פ"ז, ג "א"ר לוי... שכשם שקלוסו של הקב"ה עולה מגן ערן מפי הצדיקים, כך עולה מגיהנם מפי הרשעים... שמורידין דמעות כמעיינות עד שמצננין את גיהנם בדמעותיהן ומשם הקלוס עולה... (ואומרים) יפה אמרת יפה דנת"

צב: בגמ' אפילו בשעת הסכנה לא ישנה וכו' מן הרבנות — אדר"נ פט"ו בזמן שיש לאדם מאה רבוא ונוטלים את כל ממונו אל יפגום א"ע בשוה פרוטה.

"אפילו בשעת הסכנה לא ישנה אדם את עצמו מן הרבנות שלו" וכו' (רש"י — שלא יראה מבוהל ומפחד) וכן מובא באבות דר' נתן פט"ו מ"א "יהי כבוד חבירך חביב עליך כשלך. כיצד, בזמן שיש לו לאדם מאה רבוא ונוטלים את כל ממונו, אל יפגום את עצמו בשוה פרוטה" (אלא נוהג עם עצמו כאילו הוא עוד עשיר, כך התנהג עם חברך שמזלזל בך כאילו לא פגם בך כלום. ועי"ש בהגהות מהריעב"ץ שציין לגמ' כאן).

צג. בגמ' ודניאל להיכן אזל — ע' שה"ש רבה ג, ד.

"ודניאל להיכן אזל (בשעה שזרקו את חנניה מישאל ועזריה לכבשן האש) אמר רב"ו וכו'. ובמדרש מובאים דברים נוספים "מאן דאמר לתענית, שהיה מבקש רחמים על חורבן בהמ"ק וכו'. ומאן דאמר לסעודה לקרוא כתביו של בלשצר הה"ד מנא מנא" וכו'.

שם על הגהות הב"ח נ"ב וקשה מיד וכו' — נ"ל שהיו יכולין לומר שאני אברהם שהי' עמודו של עולם והי' צורך לפרסם שמו ית' על ידו ע"כ הי' הכרח שינצל אע"פ שהי' חד, אבל למכרך פורטא זה לא הי' משיג לנס שקידוש ש"ש הי' גם בזה, א"כ צ"ל שרק הזכות גרם ע"כ קשיא לי'.

(הערה זו מהראי"ה זצ"ל)

בגמ' כאן "אמר להו (נבוכדנצר לצדקיהו ואחאב — נביאי השקר) אנא בעינא דאיבדקיננו כי היכי בדקתינהו לחנניה מישאל ועזריה (שנזרקו לכבשן האש) אמרו ליה אינן תלא הוו ואנן תרין" ובהמשך הגמ' מובא שלבסוף נזרקו לכבשן האש עם יהושע כהן גדול, הם נשרפו והוא נחרץ קצת, ושאל אותו נבוכדנצר מדוע נחרת קצת וענה "אינהו תלתא הוו (חנניה מישאל ועזריה) ואנא חד. א"ל והא אברהם יחיד הוה (והוא אפילו לא נחרץ בכבשן האש) התם" וכו'. ומקשה הב"ח "נ"ב וקשה מיד הכא הוה ליה לאקשוויי והא אברהם יחיד הוה כמו שהקשה בתר הכי ליהושע כ"ג" זאת אומרת שהיה לנבוכדנצר להקשות זאת גם קודם לצדקיהו ואחאב. ומתוך מרן זצ"ל שצדקיהו ואחאב יכלו לענות

לנבוכדנצר שאברהם ניצל בגלל שהיה עמודו של עולם שפירסם שם ה' אך לא בגלל זכותו. אך יהושע כ"ג לא היה יכול לענות זאת כי קידוש שם שמים היה גם אם אברהם היה נחרך. ומזה שאפי' לא נחרך מוכח שזה בגלל זכותו של אברהם ולכן הקשה נבוכדנצר דווקא ליהושע כ"ג ולא לצדקיהו ואחאב.

צג: בגמ' דבשאלו כתיב וכו' ובדוד כתיב וכו' – ע' עירובין נג.

"כיון דאמר ליה (דואג לשאלו על דוד) וה' עמו מילתא דבדידיה נמי לא הוה ביה חלש דעתיה ואיקניא ביה. דבשאלו כתוב 'ובכל אשר יפנה ירשיע' ובכל אשר יפנה ישכיל". ומציין הרב לעוד הבדל בין דוד לשאלו שנלמד מפסו' אלו בערוכין נג. "דוד דגלי מסכתא כתיב ביה 'יראיך יראוני וישמחו'. שאלו דלא גלי מסכתא כתיב ביה. 'בכל אשר יפנה ירשיע'. (וע' רש"י כאן).

שם: בגמ' שהחזיק טובה לעצמו וכו' – ע' ברכות י: תולה בזכות עצמו – בתפילה.

"מכדי כל מילי דעזרא, נחמיה בן חכליה אמרינהו, ונחמיה בן חכליה מ"ט לא איקרי סיפרא על שמיה וכו' מפני שהחזיק טובה לעצמו שנא' זכרה לי אלהי לטובה" ומציין הרב מברכות י: "כל התולה בזכות עצמו (שישמעו לתפילתו בגלל צדקתו) תולין לו בזכות אחרים". וא"כ רואים שאף אדם ראוי, כאשר מזכיר זכות עצמו זהו פגם.

שם: דוד רחמי הוא דקבעי – וכאן הוא רשימת זכרון סתמית שלא בהמשך בקשת תפילה.

בהמשך הגמ' דלעיל (הערה קודמת) שואלת הגמ' הלא "דוד נמי מימר אמר 'זכרני ה' ברצון עמך פקדני בישועתך'. דוד רחמי הוא דקבעי" ומבאר הרב שלעומת זאת דברי נחמיה אינם המשך בקשה של תפילה אלא נאמרו אחרי רשימת זכרון למעשיו בבהמ"ק ובירושלים לטובת העולים לא"י (נחמיה ה).

שם: ברש"י ד"ה מאי נינהו וכו' מנחמיה בן חכליה דלא הוה נביא – ע' ברכות יג. נביא הוא דקא מסדר, וע' לעיל ס"ד. ויומא ס"ט: א"ל נביא שציוהו.

בגמ' "אמר ר' יוסף מפני (מה נענש נחמיה) שסיפר בגנותן של ראשונים... ואף על דניאל שגדול ממנו" ומפרש"י "ומדאשכחן דדניאל הוה חשיב טפי מחגי זכריה ומלאכי דהוה נביאי שמע מינה דגדול הוה (דניאל) מנחמיה בן חכליה דלא הוה נביא" ומקשה הרב על רש"י מברכות יג. "כל הקורא לאברהם 'אברם', עובר בעשה" ומקשה הגמ' מפסוק בנחמיה "אשר בחרת באברם, אמר ליה התם נביא הוא דקא מסדר לשבחיה" וכו', ורואים שהגמ' קוראת לנחמיה נביא וכן קוראת הגמ' לזכריה שהיה נביא בסנה' סד. וביומא סט.: שבקשו חכמים לבטל יצה"ר של ע"ז, "אמר להו נביא שדיהו וכו' שנא... וישלך אותה" וכו' (זכריה ה). א"כ רואים שהגמ' קוראת לנחמיה נביא כמו שקוראת לזכריה.

צד. בגמ' גנאי הוא וכו' שלא אמרו שירה – ע' שה"ש רבה ד, ח תורה שאני עוסק בה מכפרת על השירה.

"גנאי הוא לחזקיהו וסייעתו שלא אמרו שירה" וכו' (אחרי נס מפלת סנחריב) ובגמ'

לעיל ביקש הקב"ה לעשות חזקיהו משיח וכו' אמרה מדה"ד... חזקיהו שעשית לו כל הניסים הללו ולא אמר שירה לפניך תעשהו משיח" וכו'. ומבאר הרב מחשבתו של חזקיהו שלא אמר שירה עפ"י שהש"ר ד. ח פ"ס ג "אמר חזקיהו תורה שאני עוסק בה מכפרת על השירה". ולמרות סיבה זאת אי אמירת השירה היתה פגם. ועי"ש סיבות נוספות שהיו לחזקיהו.

צד: בגמ' אמרו לו לבזוז או לחלוק — ע' פאה פ"ד מא"ב.

"אמר להם נביא לישראל אספו שללכם (אחרי מפלת סנחריב) אמרו לו לבזוז או לתלוק", ומבאר הרב את ההבדל שבין בזיזה לחלוקה עפ"י פאה פ"ד משנה א-ב "הפאה ניתנת במחובר לקרקע (וכ"א לוקח לפי כוחו) בדלית ובדקל (עצים גבוהים) בעה"ב מוריד ומחלק לעניים (מפני הסכנה) ר"ש אומר אף בחליקי אגוזים אפי' צ"ט אומרים לחלק ואחד אומר לבזוז. לזה שומעין שאמר כהלכה. בדלית ובדקל אינו כן אפילו צ"ט לבזוז וכו' לזה שומעין שאמר כהלכה" (וע' רש"י כאן).

צה: בגמ' ששה שמות יש לארי — ע' אדר"נ פל"ט.

"אמר ר' יוחנן ששה שמות יש לארי" וכו' ומקורו מאבות דר"נ פל"ט ב. "ששה שמות נקרא האריה: אריה, כפיר, לביא, ליש, שחל, שחץ". (וכן מובאים שם נחש ושלמה שנקראים בו שמות).

צו: ברש"י ד"ה טבא מליה וכו' מדבר נפחא, ר' יוחנן וכו' בכלוא הש"ס — כתובות כה: ירושלמי ר"ה פ"ב ה"ה.

"...אמר ריש לקיש טבא (שמועתו של) דנפחא (ר' יצחק נפחא). מדבר נפחא ומפרש"י: ר' יוחנן. דמקרי בר נפחא בכלוא הש"ס כמו [ב"מ פה: (ועי"ש בהארות הרב — חוברת ב)] מאן עייל בר נפחא ומביא הרב מקור נוסף מכתובות כה: "אמר (ר"ל) שמעת מילי דבר נפחא ולא אמרת לן משה"ה, וברושלמי ר"ה (יג.) "נכנס ר' יוחנן... אמר הרי השנה מקודשת בעיבורה. א"ר יונתן ראה לשון שלימדנו בן הנפח".

שם: בגמ' לבסוף אמר אלא וכו' — ע' נדרים לב: וסוף משנת ידים.

בגמ' מסופר על זכותו של נבוכדנצר שבגללה זכה למלכות. ששלח בלאדן אגרת לחזקיהו והקדים שמו של חזקיהו לקב"ה "אמר להו (נבוכדנצר) קריתו ליה אלהא רבא וכתבייתו ליה לבסוף. אמר אלא הכי כתובו. שלם לאלהא רבא. שלם... שלם למלכא חזקיה". ומבאר הרב שלהקדים שם בשר ודם ואפי' צדיק לשמו של הקב"ה זהו חטא עפ"י נדרים לב: "ביקש הקב"ה להוציא כהונה משם שנאמר 'זהו אלהי לאל עליון'. כיון שהקדים ברכת אברהם לברכת המקום הוציאה מאברהם שנאמר 'זיברכהו ויאמר ברוך אברהם... וברוך אל עליון'. אמר לו אברהם וכי מקדימין ברכת עבד לברכת קונו מיד נתנה לאברהם". ובמס' ידים פ"ד מ"ח "אומרים פרושים קובלין אנו עליך צדוקי שאתם כותבין את המושל עם השם בדרך אחד, ולא עוד אלא שאתם כותבין את המושל מלמעלן ואת השם מלמטן שנאמר 'ויאמר פרעה מי ה' אשר אשמע' וכו'. ומכאן רואים שכאשר סדר הלשון בענין הוא כך מותר להקדים שם אדם לשם הקב"ה (ע' תוי"ט).

צו: בגמ' אימת אתי בר נפלי – אמר כקאמו"ר זצ"ל שהוא המשיח האמתי הבא אחרי אותם שאינם אמתיים והוא כמו ולד הבא אחרי הנפלים; (וע' בהגר"א תקו"ז מז"ח, ד' ז' ע"א ד"ה למעבד, וכן בבי' הגר"א לאגדות (בכורות ח:) א"ל קיסר לריב"ח נחש לכמה מיעבר ומוליד וכו'), וע' זהר תצא רעט.

"מי שמיע לך אימת אתי בר נפלי, אמר ליה מאן בר נפלי, א"ל משיח". ומבאר הרב בשם אביו מדוע נקרא כך. שהמשיח האמיתי כמו ולד הבא אחרי הנפלים (בכורות מו.) שאינם ברי קיימא. ובבהגר"א לתקוני זו"ח "וכן כשהעונות גורמים אף שמתחיל חבלי משיח ומתעבר משיח. אפילת ליה כמ"ש 'הרינו חלנו כמו' כו' וזהו שקראו בגמ' למשיח בר נפלי, כי כל אלו ... של אלו החדשים הכל מצד התעוררות התחתונים. בחבלי משיח. וכביאור הגר"א לאגדות הש"ס (עמ' 135) "שאלהו על חבלי משיח שמדמה הכתוב לעיבורה של אשה והגאולה ללידה כמשי"כ ... חלנו כמו ילדנו... וכיון שלא זכינו עדין אע"פ שנתעבר כנסת ישראל ממשיח אעפ"כ מפלת אותו... כי בכל עת ועת מתעברת ממשיח ואם היו ישראל כדאי כבר נולד משיח... העיבור מתחיל מעיקרא מעת התחלת הצרות... כשרוצה הקב"ה לגאול את ישראל כדי שיגאלם מהר". ובוהר תצא רעט. "ומשיח בן דוד נפל תמן ומשיח בן יוסף, החד איהו 'עני ורוכב על חמור' וחד איהו 'בכור שורו' דא משיח בן יוסף, והאי איהו כי יכרה איש בור ולא יכסנו ונפל שמה שור או חמור. בגין דא איקרי משיח בר נפלי" (וע' לנתיבות ישראל א' עמ' 32 והערה 40).

שם: בגמ' בר נפלי קרית ליה – ע' בן נפלים בכורות מד: וע"ש פי' ר"ג וערוך, וכן הנפלים שבמקרא.

"משיח בר נפלי קרית ליה". ומבאר הרב תמיהתו עפ"י בכורות מג: לגבי מומין שפוסלין כהן "רוח בן נפלים באה עליו" ומפרש רבנו גרשום רוח שידה שגעון, וכן בערוך (בן הנפל) רוח שידה. וכן הנפלים בתורה ברא' ו, ד. ובמדבר יג, לג. רש"י (ביומא זס:): "שנפלו מן השמים בימי דור אנוש".

צז: בגמ' ותורה משתכחת מלומדיה – ע' שבת קלח: "שבוע שכן דוד בא וכו' שלישית רעב גדול... ותורה משתכחת מלומדיה" ומבאר הרב שאין הכוונה לשכחת התורה בכללה אלא לפסיקת ההלכה, עפ"י שבת קל"ח: "כשנכנסו רבותינו לכרם ביבנה אמרו עתידה תורה שתשתכח מישראל... עתידה אשה שתטול ככר של תרומה... ואין מבין אם טהורה היא אם טמאה" וכו', עיי"ש.

צז: בגמ' דמסתכלי באספקלריא המאירה – ע' מהרש"א.

"לא פחות עלמא מתלתין ושיחא צדיקי דמקבלי אפי שכנתא... והאמר רבא תמני סרי אלפי... לא קשיא הא דמסתכלי באספקלריא המאירה, הא דמסתכלי באספקלריא שאינה מאירה". ומקשה המהרש"א "והא אמרינן ס"פ החולץ כל הנביאים נסתכלו באספקלריא שאינה מאירה ומשה רבינו מסתכל באספקלריא המאירה. ויש ליישב דבנביאים לענין נביאות קאמר ולא מסתכלין באספקלריא המאירה כמו משה אבל החכמים מצד חכמתן כגון הנהו ל"ו צדיקים אפשר שזוכין לראות באספקלריא המאירה כדאמרינן בעלמא דחכם עדיף מנביא".

שם: בגמ' ראיתי בני עליה והן מועטין – בירושלמי ברכות פ"ט ה"ב: בני עולם הבא.

"ראיתי (רשב"י) בני עליה (כת המקבלין פני שכינה – רש"י סוכה מה:) והן מועטין אם אלף הם אני ובני מהם" וכו'. וכן רואים מדרגתם המיוחדת של רשב"י ובנו מהירושלמי ברכות פ"ט ה"ב (סה.) "רשב"י אומר אני ראיתי בני העוה"ב ומיעוטין הן" וכו'. (אולי כונת הרב לבאר ש"בני עליה" היא מדרגה מיוחדת בעוה"ב.)

שם: ברש"י ד"ה בתשובה וכו' אם כל וכו' – ע' הקדמות ושערים שער ו' פ"ט.

בגמ' "ר' אליעזר אומר אם ישראל עושין תשובה נגאלין ואם לאו אין נגאלין" ומפרש"י "אם כל ישראל חוזרין בתשובה יבא" ובהקדמות ושערים לילשם' (עמ' 38) "ומה שנמצא בכמה אגדות שתלוי בתשובה, הנה הוא ע"פ מה שאמרו שם בסנה' קיא. כי אחד מעיר מזכה כל העיר כולה ושנים ממשפחה מזכין כל המשפחה כולה. וכן הוא מביאר במדרש הנעלם בזו"ח פ' נח סמוך לסופו שאמר שם ר' אליעזר בפירושו כי הגם שהכל תלוי בתשובה אך אי יחזרון בתשובה אפי' חדא כנישתא בזכותם יתכנס כל גלותא עיי"ש".

שם: בגמ' כתנאי וכו' – וע' ירוש' תענית פ"א ה"א, וע' עוד מכילתא פ' ויסב את העם.

בגמ' מובאת מחלוקת: ר' אליעזר אומר גאולה תלויה בתשובה ור' יהושע אומר אינה תלויה בתשובה. ומובא משא ומתן בין שניהם ולבסוף נא' "ושתק ר' אליעזר" וכירושלם הביטוי יותר חריף "ואיסתליק ר' אליעזר". וכן הולכים לשיטתם ר' אליעזר ור' יהושע במכילתא פ' י"ח "ויסב אלהים את העם..." ר"א אומר כדי ליגעם... 'המדבר' כדי לצרפם. 'ים סוף' כדי לנסותם... ר"י אומרת 'דרך' כדי ליתן להם את התורה... 'המדבר' כדי להאכילם את המן. 'ים סוף' כדי לעשות להם נסים... 'ר"א מסתכל על צד המקבלים – בני' שהקב"ה מסבב המציאות לפי זכותם וחובם. ור"י מסתכל מצד הנותן – הקב"ה הצופה אחרית מראשית וקובע את סדרי המציאות, ולכן גם הגאולה אינה תלויה בתשובה אלא למען שמו – "ומביא גואל וכו' למען שמו" וכו'. (וע' הערה להלן סוף צז: ושם כבהגר"א)

שם: בגמ' אמר לו רבי יהושע והלא כבר וכו' חנם נמכרתם וכו' – ע' ספרי בהעלותך פז חנם מן המצוות.

"אמר לו ר' יהושע (הסוכר גאולה לא תלויה בתשובה) והלא כבר נא' 'חנם נמכרתם ולא בכסף תגאלו' חנם נמכרתם בע"ז ולא בכסף תגאלו לא בתשובה ומע"ט", ומביא הרב משמעות המלה חנם לענין רוחני של מצוות מהספרי פ"ס פ"ז "זכרנו את הדגה, אפשר שהיו המצרים נותנים להם דגים בחנם... (אלא) חנם מן המצוות" (וע' חולין צב. כסף – אלו צדיקים).

שם: בגמ' לא בתשובה ומעשים טובים – ע' תקונים מזהר חדש חיזו שביעאה כו' כל הקיצים וכו' וקץ דקוב"ה לא תליא בזכוון דלהון.

בגמ' מחלוקת ר"א ור"י אם גאולה תלויה בתשובה. ובתקוז"ח עג, ב "כל הקיצים כלו.

וכלא תלייא בתיוכתא ובזכוון ובמצוות דכל דרא ודרא, אבל קץ וזמן דשוי קב"ה לא תליא בזכוון ובמצוות דכל דרא ודרא, אלא ביה תליא, הה"ד 'למעני למעני אעשה', 'ואעש למען שמי'. (ובבהגר"א שם "כמ"ש זכו אחישה, לא זכו בעתה". ובבהגר"א ת"ז קכו א "ובודאי באופן השני" וע' שם לו, ד. ומחלוקת ר"א ור"י אלו ואלו דא"ח. ובבהגר"א ת"ז עד, ב "אבל קץ אחרון לא תליא בתשובה אלא בחסד" ושם נו, א "וגאלתיך אנכי" (רות ג, יג) קץ אחרון שהוא חסד ולא בזכות והוא בעתה").

צח. בגמ' ושתק ר' אליעזר ואמר רבי אבא אין לך קץ מגולה – ו ואמר מחבר את ענינו עם הקודם בהכרעת ר' יהושע שלא בתשו' ומע"ט וע' ברכות כ"ד ב'.

בגמ' מחלוקת ר' אליעזר ור' יהושע אם אין ישראל עושין תשובה, ר' אליעזר אומר אין נגאלין, ר' יהושע אומר נגאלין. ובסוף הויכוח ביניהם "ושתק ר' אליעזר" ואח"כ בגמ' "ואמר ר' אבא אין לך קץ מגולה מזה שנא' 'ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל [כי קרבו לבוא]'. ומסביר הרב שייכות הו' של ואמר שתמיד ענינו לחבר לענין הקודם. וכאן מחובר הוא לשתיקת ר' אליעזר שהודה שהגאולה גם כלי תשובה ולכן הקץ המגולה "כשתתן א"י פריה בעין יפה" וא"כ מאמר ר' אבא מבוסס על הכרעת ר' יהושע. וכן רואים מברכות כד: "רבי אבא הוה קא משתמיט מיניה דרב יהודה דהוה קא בעי למיסק לארעא דישראל דאמר ר' יהודה כל העולה מבבל לא"י עובר בעשה שנא' 'בבלה יובאו ושם יהיו עד יום פקדי אותם'". (ענין זה מובא גם בשם רי"ז מסלנט בס' כתבי ר"נ פרידלאנדר כ"ב עמ' 127, ועי'ס' קול התור עמ' תקכ"א בשם הגר"א, וע' לנתיבות ישראל ב' עמ' קנ"ח).

שס. בגמ' קץ מגולה וכו' ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל [כי קרבו לבוא] – וע' מגילה יז: 'ירוש' ברכות פ"ב ה"ד, שהוא עם קבוץ גליות, וע' רש"י במגילה ד"ה ופריכם.

ע' הערה לעיל מאמר ר' אבא שקיבוץ גלויות מוסמך לזה ש"כשתתן א"י פריה בעין יפה אז יקרב הקץ" (רש"י) וכן במגילה יז: "ומה ראו לומר קיבוץ גלויות לאחר ברכת השנים דכתיב 'ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא'". ורש"י שם "אלמא קיבוץ גלויות בעת ברכת השנים היא". ובירושלמי ברכות (יז.) "מהראוי לסמוך מברך השנים למקבץ נדחי ישראל על שם 'ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל למה כי קרבו לבוא'".

צח. בגמ' ושתק ר' אליעזר ואמר רבי אבא אין לך קץ מגולה – ו ואמר מחבר את ענינו עם הקודם בהכרעת ר' יהושע שלא בתשו' ומע"ט וע' ברכות כ"ד ב'.

בגמ' מחלוקת ר' אליעזר ור' יהושע אם אין ישראל עושין תשובה, ר' אליעזר אומר אין נגאלין, ר' יהושע אומר נגאלין. ובסוף הויכוח ביניהם "ושתק ר' אליעזר" ואח"כ בגמ' "ואמר ר' אבא אין לך קץ מגולה מזה שנא' 'ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל [כי קרבו לבוא]'. ומסביר הרב שייכות הו' של ואמר שתמיד ענינו לחבר לענין הקודם, וכאן מחובר הוא לשתיקת ר' אליעזר שהודה שהגאולה גם כלי תשובה ולכן הקץ המגולה "כשתתן א"י פריה בעין יפה" וא"כ מאמר ר' אבא מבוסס על הכרעת ר' יהושע. וכן רואים מברכות כד: "רבי אבא הוה קא משתמיט מיניה דרב יהודה דהוה קא בעי למיסק לארעא דישראל דאמר ר' יהודה כל העולה מבבל לא"י עובר בעשה שנא' 'בבלה יובאו ושם יהיו עד

יום פקדי אותם". (ענין זה מובא גם בשם ר"ז מסלנט בס' כתבי ר"נ פרידלאנדר כ"ב עמ' 127. ועי' בס' קול התור עמ' תקכ"א בשם הגר"א. וע' לנתיבות ישראל ב' עמ' קנ"ח).

שם. בגמ' קץ מגולה וכו' ענפיכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל [כי קרבו לבוא] — וע' מגילה יז: ירוש' ברכות פ"ב ה"ד, שהוא עם קבוץ גליות, וע' רש"י במגילה ד"ה ופריכם.

ע' הערה לעיל מאמר ר' אבא שקיבוץ גלויות מוסמך לזה ש"כשתתן א"י פריה בעין יפה אז יקרב הקץ" (רש"י) וכן במגילה יז: "ומה ראו לומר קיבוץ גליות לאחר ברכת השנים דכתיב 'ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל כי קרבו לבוא', ורש"י שם "אלמא קיבוץ גלויות כעת ברכת השנים היא". ובירושלמי ברכות (יז.) "מהראוי לסמוך מברך השנים למקבץ נדחי ישראל על שם 'ואתם הרי ישראל ענפכם תתנו ופריכם תשאו לעמי ישראל למה כי קרבו לבוא'".

שם. בגמ' דהוי קיימי: אפיתחא וכו' דרבי שמעון בן יוחאי וכו' אם ירצה אדון הזה — ע' כתובות עז: וע' זהר שמות לת. האדון — רשב"י, וע' ישועות משיחו ח"ב פ"ב.

"ר' יהושע בן לוי אשכח לאלהיהו דהוי קיימי אפיתחא דמערתא דרבי שמעון בן יוחאי. אמר ליה אתינא לעלמא דאתי. אמר ליה אם ירצה אדון הזה" (שכינה — רש"י). ומבאר הרב על פי הזהר בשלח לח. שהכוונה היא לרשב"י "דא רשב"י דאיהו פתח רזין דחכמתא... את פני האדון ה'... דא רשב"י". וכן נראה מלשון הגמ' "דהוי קיימי" בלשון רבים. משמע אליהו ורשב"י. וכן מכתובות עז: "מכריז אליהו קמיה (מיטתו של ר' יהושע בן לוי)... אזל (ריב"ל) אשכחיה לרשב"י... אמר ליה... נראתה קשת בימיך. אמר ליה הן, א"כ אי אתה בר ליואי (אם יש צדיק גמור כדור אין צריך אות קשת). וב'ישועות משיחו' כתב "גדולי עולם אחד באהבת ד' וקיום תורתו והוא אליהו ואחד בידיעת סודות התורה והוא רשב"י כי שני אלה נתייחדו בשמותם אחד כמעשה ואחד בעיון... ואמר שראה אותם בפתח ג"ע להגיד שהם היו הכרוכים השוכנים מקדם לג"ע... כאלו לא יוכל אדם להכנס לג"ע... לכן שאלם... ולא היתה השאלה לאלהיהו בלבד ולא לרשב"י בלבד אלא לפניהם... השיבו אם ירצה אדון זה... רמזו למלך המשיח".

שם. בגמ' איהו שרי חד ואסיר חד — ע' זהר ויקהל ריב.

"היכי יתיב? (המשיח) ... ביני עניי סובלי חלאים... איהו שרי חד (מתיר תחבושת) ואסיר-חד (וחובש אחרת) אמר דילמא מבעינא דלא איעכב" (לצאת ולגאול את ישראל לא אתעכב כדי קשירת שני נגעים — רש"י). ובזוהר "כדין משיח עאל בההוא היכלא וקארי לכל מרעין וכל כאבין כל יסוריהון דישאל דיתון עליה... הה"ד אכן חליינו הוא נשא".

צח: בגמ' מה שמו — ע' ירושלמי ברכות פ"ב ה"ד.

"מה שמו (של משיח)? דבי ר' שילא אמרי שילה שמו וכו'" ובירושלמי ברכות פ"ב ה"ד מובאים שני שמות נוספים. "ריב"ל אמר צמח שמו. ר' יודן בריה דר' אייבו אמר מנחם שמו".

צח: בגמ' ורבנן אמרי חיורא — ישועות משיחו לר"א עיון ב' פרק ג: חלייא.

"מה שמו (של משיח) וכו' רבנן אמרי חיורא דבי רבי שמו (מצורע של בית רבי — רש"י) שנא' אכן חליינו הוא נשא" ובישועות משיחו לר"י אברבנאל (מו:): הגירסא חלייא שמו "רבנן סברי שלא יהיה שמו מיוחד על הטובות אשר יביא על האומה אבל שיהיה שמו חלייא לזכר חלאי האומה וצרותיה בגלות אשר יוציאנה ממנה". ולגירסה זו מובן הלימוד מהפסוק מהמילה "חליינו".

סם: בגמ' כגון אנא — בס' קריה נאמנה עמ' 298 הערת ר"מ שטראשון ובס' לקורות היהודים בלובלין ע' 19, על הגאון ר' שכנא מלובלין שנמצא בגליון כאן בצד מסכת סנהדרין שלו רשום: ואני אומר שבנה שמו שנא' לשכנו תדרשו.

בגמ' "אמר רב נחמן, אי מן חייא הוא (אם המשיח הוא מהאנשים שחיים היום) כגון אנא".

צט: בגמ' רבי אומר שלשה דורות — ע' מכילתא ס"פ בשלח, וספרי האזינו ...

"ימות המשיח... רבי אומר שלשה דורות שנאמר "ייראוך עם שמש ולפני ירח דור דורים". וכן הוא במכילתא סוף בשלח "ר' אליעזר אומר מדורו של משיח שהם ג' דורות" (ובהגהות הגר"א ב' דורות). ובספרי האזינו פיסקא ש"י "בינו שנות דור ודור — זה דורו של משיח שיש בו שלשה דורות".

סם: בגמ' תניא היה רבי מאיר וכו' נהוראי אומר — ע' ערובין יג: לא ר' מאיר אלא ר' נהוראי שמו, וע' סדר הדורות ר' נהוראי שרנ"ה הוא ר' נחמיה ור"מ הוא ר' מיאשה וע' הקדמת שו"ת מהר"ם אבלי.

בגמ' מובא תניא ר' מאיר אומר ואח"כ ר' נהוראי אומר ומשמע שהם שני תנאים שונים ובערובין ר' מאיר הוא ר' נהוראי ובסדר הדורות (עמ' 278) "ר' נהוראי, וזהו ר' נחמיה (שבת קמז:): ובערובין יג: לא ר"מ שמו אלא ר' נהוראי שמו הגירסא האמיתית אלא ר' מיאשה שמו... (וכן) ר"ח פירש" וכו'.

סם: בגמ' ר' יהושע בן קרחה — אם הוא בנו של ר' עקיבא, י"ל שהוקדם לפי חומר מדרגת הענין והמשל.

"ר' יהושע בן קרחה אומר כל הלומד תורה ואינו חוזר עליה דומה לאדם שזורע ואינו קוצר... ר"ע אומר זמר בכל יום" (חזור הרבה על לימודך בזמר) ואומר הרב שלא לו שסוכרים שר"י בן קרחה הוא בנו של ר"ע (רש"י ור' גרשום בבכורות נח. וע' שם בתוס' שחולקים) הוקדם לאביו משום חומרת המשל על מי שאינו חוזר על תלמודו.

צט: בגמ' ותורתו עומלת לו במקום אחר — ע' זהר ויחי רכג:

"נפש עמל עמלה לו כי אכף עליו פיהו, הוא עמל במקום זה ותורתו עומלת לו במקום אחר" (מבקשת מאת קונה למסור לו טעמי תורה — רש"י). ובזהר "מה יתרון לאדם בכל עמלו? יכול אף עמלה דאורייתא ת"ל 'שיעמול תחת השמש', שאני עמלה דאורייתא דלעיל מן שמשא הוא".

שם בגמ' או יחזק במעוזי – ואין עוז אלא תורה, מכילתא יתרו וסוף זבחים.

“כל העוסק בתורה לשמה משים שלום בפמליא של מעלה ובפמליא של מטה שנא' 'או יחזק במעוזי יעשה שלום לי שלום יעשה לי'” ומפרש“ מעוזי תורה. ומבאר הרב שזה עפ”י זבחים קט”ו. “חמדה גנוזה יש לו (לקב”ה)...תתקע”ד דורות קודם שנברא העולם וביקש ליתנה לבניו שנא' ה' עוז לעמו יתן” ומפרש“י “התורה שהיא מעוזן של ישראל”. וכן במכילתא יתרו “בשעה שנתנה תורה לישראל זעו כל מלכי האדמה... תורה נותן הקב”ה לעמו ולידידיו שנא' ה' עוז לעמו יתן”. (וע' שהש”ר ב. י. זהר ב. נח).

שם: בגמ' לדידהו קרו לדידהו תנו – בהא דרב ששת דאמר לך קראי לך תנאי פסחים ח: אמרינן מעיקרא אדעתא לדנפשיה עביד, ואינו שייך לדברי אחרים אלה שהם בדרך ביזוי ולעג וסילוף ערך, ומתוך מה דמעיקרא עביד אדעתא דנפשיה מתקיימים בה שמים וארץ.

“אפיקורס כגון מאן... כגון הני דאמרי מאי אהנו לן רבנן. לדידהו קרו לדידהו תנו”. ובפסחים סח: “רב ששת כל תלתין יומין מהדר ליה תלמודיה... ואמר חדאי נפשאי חדאי נפשאי (שמחי נפשי – רש”י). לך קראי לך תנאי (בשבילך ולצורךך שניתי וקריתי – רש”י). איני, והאמר ר”א אילמלא תורה לא נתקיימו שמים וארץ... מעיקרא כי עביד איניש אדעתא דנפשיה קא עביד”.

ק. בגמ' לא שרו לן עורבא ולא אסרו לן יונה – י”ל שגירות הלשון מתוך שליחות העורב והיונה במי נוח.

בהמשך הגמ' שם “כגון הני... דאמרי מאי אהני לן רבנן. מעולם לא שרו לן עורבא ולא אסרו לן יונה” (לא אמרו לנו שום חידוש שלא מצינו בתורה – רש”י).

שם. בגמ' עתיד הקב”ה ליתן לכל צדיק וצדיק – ע' תענית ט: , מד' תהלים ס”פ לד.

“עתיד הקב”ה ליתן לכל צדיק וצדיק מלא עומסו” (מלא חופנו של הקב”ה טובה – רש”י). ומביא הרב מקור נוסף להשפעת הטובה לכל צדיק באופן פרטי מתענית ט: “שכל צדיק וצדיק הקב”ה עושה לו חזיו (ענן) בפני עצמו” (להריק לו גשמים על שדותיו – רש”י) ובמדרש תהלים פרק ל”ד “כל צדיק וצדיק יש לו עולם בפ”ע וגן עדן בפ”ע שנא' ונחל עדניך תשקם”. (וע' שיחות הרצ”י מס' 18 – עוה”ב. עמ' 22).

ק: בגמ' בספרים החיצונים וכו' תנא בספרי צדוקים – [אצ”ל] מינים?

כן משמע שהיתה גירסת הרי”ף והרא”ש: “שפירשו התנן” ע”פ דעתם ולא סמכו על מדרש חכמים כי יש בדבריהם צד מינות ר' יוסף אומר אף ספר בן סירא נמי כספרי מינין דמי” וכן הגירסא בדק”ס. ושונה ע”י הצנזורה.

שם: בגמ' בספרים החיצונים וכו' בספר בן סירא – בבמדבר רבה פ' טו: אסור לקרות בספרים החיצונים שכתוב כמשמרות נטועים מה משמרות הכהנים עשרים וארבעה אף הספרים עשרים וארבעה.

ע' בהערה כדף צ.

שם: ברש"י ד"ה זלדקן – תיקוני זהר תי' ע: קליל זקן.

הגמ' "דלדקן – קורטמן" מפרש"י "מי שזקנו דקה וחלושה תדע שחכם וחרף הוא ביותר" ובתקו"ז קלא. הגירסא "קליל זקן" משמע זקן דליל. (וכן מהמשך הגמ' עבדקן וכו' – הפך הקודם).

שם: בגמ' כל ימי עני רעים, זה איסטניס... ר' יוחנן אמר כל ימי עני רעים, זה רחמני. ריב"ל אומר... זה שדעתו קצרה. וברש"י ד"ה שדעתו קצרה וכו' רגזן – ע' פסחים קיג: הרחמנים והרתחנים ואניני הדעת חיים אינם חיים.

בגמרתינו נדרש הפסוק "כל ימי עני רעים" ע"י ג' אמוראים על איסטניס. רחמן. ורגזן. ומעיר הרב שדבריהם מקבילים למס' פסחים קיג: "תנו רבנן. שלשה חיים אינם חיים הרחמנין והרתחנין ואניני הדעת".

קא. בגמ' ורבי עקיבא משחק – ע' סוף מכות הם בוכים ור"ע משחק.

"כשחלה ר' אליעזר נכנסו תלמידיו לבקר... התחילו הן בוכין ור' עקיבא משחק... אמר להן. לכך אני משחק. כל זמן שאני רואה רבי שאין יינו מחמין... אמרתי שמא ח"ו קיבל רבי עולמו. ועכשיו שאני רואה רבי בצער – אני שמח". ומביא הרב מקורות נוספים להסתכלותו המיוחדת של ר' עקיבא במכות כד. כששמעו את קול המונה של רומי "התחילו בוכין ור"ע משחק... אמר להן לכך אני משחק. ומה לעוברי רצונו כך לעושי רצונו על אחת כמה וכמה". וכן כשראו שועל שיצא מבית קדשי הקדשים "התחילו הן בוכין ור"ע משחק... עכשיו שנתקיימה נבואתו של אוריה בידוע שנבואתו של זכריה מתקיימת".

קא: בגמ' שחלץ תפיליו בפניו – ע' גיטין מ. וט"ז א"ח ל"ח סק"ד.

"מאי וזה אשר הרים יד במלך (ירבעם בשלמה)... שחלץ תפיליו בפניו" ומעשה כזה מראה על אי אמת מלכות ופריקת עול וכן בגיטין מ. "עבד שהניח תפילין בפני רבו יצא לחרות... כשרבו הניח לו" ובשו"ע או"ח לח. יא "לא יחלרץ תפילין של יד בפני רבו אלא יפנה לצד אחר מפני אמת רבו ויחלרץ שלא בפניו". ובט"ז שם: הטעם דזילזול הוא שמגלה ראשו כך פירש רש"י בחלק אבל רבנו הטור הביא מימרא מאי תקנתיה לכרוך רביה ברישא כו' וי"ל לפ"ז הטעם דהוה כמורה הוראה בפני רבו. דהם היו מניחים תפילין כל היום. וכי חולץ התלמיד תחילה מחזי כמורה הוראה שהגיע העת לחלרץ תפילין וע"כ יש תקנה כשכורך רבו תחילה" וכו'.

שם ברש"י ד"ה גמירי וכו' הל"מ ולא מקרא – ע' הג' מלה"ר.

"גמירי דאין ישיכה בעזרה אלא למלכי בית יהודה בלבד". ומפרש"י "גמירי – הלכה למשה מסיני ולא מקרא". ובהגהות "מלא הרועים" מקשה על רש"י "ע' רש"י יומא כה. ודף סט: שכתב שהוא דאורייתא מקרא דלעמוד לשרת. וע' משנה למלך פ"ז מהל' בית הבחירה".

קב: בגמ' מאי מחמד עיניך לאו ס"ית – ירוש' שקלים פ"ו ה"א כלי חמדת בית ה' זה הארון. שבת פח: התורה – חמדה גנוזה.

"מפני מה זכה אחאב למלכות... שכיבד את התורה... שנא'... כה אמר הדרד... כל מחמד עיניך ישימו בידם ולקחו ויאמר למלאכי בן הדרד... והדבר הזה לא אוכל לעשות, מאי מחמד עיניך לאו ספר תורה" וכן קראו חז"ל לס"ת בירושלמי שקלים (כד). "הארון גלה לבבל... ויבאהו בבלה עם כלי חמדת בית ה'... זה הארון". וכשבת פח: "בשעה שעלה משה למרום אמרו מלאכי השרת לפני הקב"ה רבש"ע מה לילוד אשה כינינו, אמר להן לקבל תורה בא. אמרו לפניו חמודה גנוזה תתקע"ד קודם שנברא העולם אתה מבקש ליתנה לבשר ודם" וכו'.

קג. בגמ' בשער התוך וכו' מקום שמחתכין בו הלכות – וכן במגילה טו. התך שחתכוהו מגדולתו ושנחתכין דברי מלכות על פיו.

ס. ברש"י ד"ה זה צדקיה, שהיה צדיק – סוכה נב: מ"ק כח: ערכין יז.

בגמ' "וגדר אבניו נהרסה – זה צדקיהו שנחרב בית המקדש בימיו". וברש"י זה צדקיה – שהיה צדיק וכו'". ומביא הרב מקורות לכך מסוכה נב: "מאן נינהו 'שמונה נסיכי אדם' – ישי ושאול ושמואל עמוס וצפניה צדקיה ומשיח ואליהו". ובמ"ק כח: "מה כושי משונה בעורו אף צדקיה משונה במעשיו" וברש"י ד"ה משונה במעשיו "צדיק גמור". ובערכין יז. "ביקש הקב"ה להחזיר את העולם לתוהו ובהו מפני דורו של צדקיהו. כיון שנסתכל בצדקיהו נתישבה דעתו".

קג: בגמ' אחד כנגד כל העולם – ע' ברכות ו: יומא לח:

"שקולה נשמה של צדיק אחד כנגד כל העולם" ובברכות ו: "כל אדם שיש בו יראת שמים... אמר הקב"ה כל העולם כולו לא נברא אלא בשביל זה... שקול זה כנגד כל העולם כולו... כל העולם כולו לא נברא אלא לצוות לזה". וביומא לח: "אפילו בשביל צדיק אחד עולם נברא... אפילו בשביל צדיק אחד העולם מתקיים".

קד. בגמ' מנשה נמי לא – ע' בחקותי רבה פל"ו.

"מפני מה לא מנו את אמון (ברשימת המלכים שאין להם חלק לעוה"ב) – מפני כבודו של יאשיהו (בנו). מנשה נמי לא נמני! מפני כבודו של חזקיהו (אביו) ברא מזכי אבא, אבא לא מזכי ברא". ובחוקותי רבה פל"ו ב, "אלא מנשה היה אביו צדיק ובנו רשע, אבל אחז היה אביו צדיק ובנו צדיק, א"ר סימון "זורע צדיק נמלט" שמושחל מבין שני צדיקים נמלט".

ס. בגמ' עכשיו יהיה בצד מושבם – ויקרא י"ג מ"ו איכה ד' טו.

"איכה ישבה בדד... אמר הקב"ה אני אמרתי 'וישכן ישראל בטח בדד...' (אינן מתיראין לא מן הנכרים ולא מן חיות רעות – רש"י) עכשיו (אחרי שחטאו) יהיה בצד מושבם" ומבאר הרב שכונת הגמ' עפ"י ויקרא יג, מו שנא' שם לגבי מצרוע "טמא הוא בדד ישב מחוץ למחנה מושבו". וכן באיכה ד, טו "סורו טמא קראו למו סורו סורו אל תגעו כי נצו גם נעו אמרו בגוים לא יוספו לגור". כי אחרי שחטאו יתייחס אליהם כמצורעים.

קה: **בגמ' אהבה מבטלת שורה וכו' שנאה מבטלת – ברש"י פ' וירא ופ' בלק: מקלקלת, וכן בב"ר פ' נה.**

"אהבה מבטלת שורה של גדולה מאברהם דכתיב וישכם אברהם בבקר, שנאה מבטלת שורה וכו' מבלעם" וכו' וברש"י בראשית כב, ג "ויחבש הוא בעצמו... שאהבה מקלקלת את השורה" וכן בב"ר נה, יא.

שם: **בגמ' בקש לומר וכו' – בשה"ש רבה פ"ב סוף פ"ג לטובתן של ישראל נתנבא, וי"ל שכח הנבואה סודר כך שלא לפי רצונו, ושם כלל בזה יחד פסוק זה עם שאר פסוקי ברכותיו ודלא כר' אבא בר כהנא, אבל נזכרו שם רק פסוקים שנאמר בהם שם יעקב, משמע מכוח המיוחד של יעקב, וי"ל עפ"ד הזהר בשייכות יעקב מלבר ומשה מלאנו.**

"מברכתו של אותו רשע (בלעם) אתה למד מה היה בלבו (לקלל את ישראל) ביקש לומר שלא יהיו להם בכנ"ס ובמ"ד, מה טובו אהליך יעקב" וכו'. משמע שנתכוון לקלל. ובשה"ש ר"ע "עד שלא עמד אהל מועד היתה נבואה מצויה באומות העולם, משעמד אה"מ פסקה... ואם תאמר והלא בלעם... נתנבא, אמור לטובתן של ישראל נתנבא, שנאמר מה טובו אהליך יעקב, לא הביט און ביעקב, כי לא נחש ביעקב, מי מנה עפר יעקב, דרך כוכב מיעקב, וירד מיעקב". ומתריץ הרב שכונת המדרש שכח נבואתו סודר לטובת ישראל אך לא כונתו הפרטית של בלעם, ומדרש זה חולק על ר' אבא בר כהנא "כולם חזרו לקללה (ברכותיו של בלעם) חוץ מבתי כנסיות ובתי מדרשות" (מה טובו וכו'). ומה שנוכרו כאן רק פסוקים בהם שם יעקב ולא שם ישראל יובן עפ"י דברי התק"ז (ת"י יג כט, ת"י סט קא) "יעקב איהו דיוקנא דעמורא דאמצעיתא מסטרא דלבר, והא משה תמן הוה, אלא מסטרא דלגאו הוה, דא מגופא, דא מנשמתא".

קז: **בגמ' עבדא זכי למריה – ע"ע"ז ד: לא דוד ראוי לאותו מעשה וכו' אלא להקים תשובה.**

"אמר לפניו (דוד) רבש"ע בחנני ונסני... אמר מנסינא לך" (וכן בת שבע), ואחר שחטא "אמר דוד לפני הקב"ה גליא וידיעא קמך דאי בעיא למיכפיה ליצרי הוה כפינא, אלא אמינא דלא לימרו עבדא זכי למריה" (העבד נצחו לאדוני – רש"י), וכן בע"ז ד: "לא דוד ראוי לאותו מעשה ולא ישראל ראויין לאותו מעשה (חטא העגל)... אלא למה עשו לומר לך שאם חטא יחיד אומרים לו כלך אצל יחיד (דוד שעשה תשובה) ואם חטאו צבור וכו' והיינו... דכתיב 'נאם דוד בן ישי ונאם הגבר הוקם על' – שהקים עולה של תשובה".

שם: **בגמ' בקש דוד לעבוד ע"ז – ע' ספרי פ' מ"ג וכי תעלה ע"ד דוד מלך ישראל עע"ז, וע' כתובות ק"י: וע' רש"י במדבר יד, ח.**

"בקש דוד לעבוד ע"ז... אמר מלך שכמוני יהרגנו בנו (אבשלום), מוטב יעבוד ע"ז (ויגידו שלכן נהרג) ואל יתחלל שם שמים בפרהסיא", ומבאר הרב שאין הכונה לע"ז ממש עפ"י הספרי "כי גרשוני מהסתפח כנחלת ה' לאמר לך עבוד אלהים אחרים, וכי תעלה על דעתך שדוד עובד ע"ז, אלא כיון שפוסק מד"ת הולך ומדבק בע"ז". ובכתובות י: "וכי מי אמר לדוד 'לך עבוד אלהים אחרים', אלא לומר לך כל הדר בחו"ל כאילו עובד ע"ז". וברש"י במדבר יד, ד "נתנה ראש ונשובה מצרימה", רבותנו פירשו לשון ע"ז.

קז: **בגמ' א"ל רשע הגיע עת – ע' תענית ז: שיש לו עזות פנים מותר לקרותו רשע, וע"ל קח:**

"א"ל (אלישע לגיחזי אחרי שלקח הכסף מנעמן) רשע" וכו'. וקראו כך עפ"י תענית ז: "כל אדם שיש לו עזות פנים מותר לקרותו רשע". וכן מצינו שאמר נח לעורב (להלן קח): אחרי שבקשו נח לצאת מהתיבה וענה לו העורב "שמא לאשתי אתה צריך. אמר לו רשע כמותר לי נאסר לי (שנאסרו בתשיש בתיבה) בנאסר לי לא כש"כ".

קח. **ברש"י ד"ה נשמתן וכו' נשמת עצמן וכו' רוחכם אש – ע' ישעיה נז טז.**

"דור המבול אין להם חלק לעוה"ב... אפילו בשעה שהקב"ה מחזיר נשמות לפגרים מתים נשמתן קשה להם בגיהנם שנא'... קש רוחכם אש תאכלכם". ומפרש"י "נשמת עצמן שרפתן דכתיב 'אש תאכלכם'", ובישעיה נז, טז "כי רוח מלפני יעטרף ונשמות אני עשיתי".

שם **בגמ' כחה של חמס וכו' ידיהם בגזל וכו' הארץ חמס – ע' תענית ז: נעצרין בעון גזל – ואין כפים אלא חמס ובב"ק סב חמסן יהיב דמי גזלן לא יה"ד ובב"ר פל"א חמס אינו ש"פ גזל ש"פ.**

"בא וראה כמה גדול כחה של חמס, שהרי דור המבול עברו על הכל ולא נחתם גזר דינם עד שפשטו ידיהם בגזל שנא' 'כי מלאה הארץ חמס' " וכו', הגמ' משתמשת בלשון גזל למלה חמס. וכן בתענית ז: "אין הגשמים נעצרין אלא בעון גזל שנא' 'על כפים כסה אור', בעון כפים כיסה אור ואין כפים אלא חמס. שנא' 'מן החמס אשר בכפיהם' " אעפ"י שיש גדר הלכתי שונה בב"ק סב. "מה בין גזלן לחמסן, א"ל חמסן יהיב דמי, גזלן לא יהיב דמי". ובב"ר לא, ה "איזהו חמס ואיזה היא גזל... חמס אינו שוה פרוטה וגזל ששוה פרוטה".

קח: **בגמ' אמר לו רשע – ע' תענית ז: שיש בו עזות פנים מותר לקרותו רשע, וע"ל קז:**

ע' הערה לעיל קז:

קט **בגמ' דכולה כנישתא קדישתא – ע' ברכות י: קדוש הוא פסחים קיג: רבנן קדישי ויבמות כ. מקיים ד"ח קדוש הוא, ונדה יב: צנוע.**

"אמרה (אשת און בן פלת שהיצלתו מעדת קרח) ידענא דכולה כנישתא קדישתא נינהו... (רש"י) – כולם צנועים וקדושים ולא יכנסו אלי אם אני פרועה). ולכן סתרה את שעררה וישבה פתח האהל ולא יכלו עדת קרח לקרא לבעלה וניצל. ומבאר הרב שייכות המלה קדוש לעניני צניעות בברכות י: (אמרה האשה השונמית על אלישע) קדוש הוא, מנא ידעה... סדין של פשתן הציעה על מיטתו ולא ראתה קרי עליו". ובפסחים קיג: "ג' מכריז עליהן הקב"ה בכל יום (לשבת), על רווק הדר בכרך ואינו חוטא... כגון ר' חנינא ור' אושעיא דהו אושכפי (סנדלרים) בארעא דישראל והו יתבי כשוקא דזונות ועבדי להו מסאני... ואינהו לא מדלן עינייהו לאיסתכולי בהו, וממותייהו הכי בחייהן רבנן קדישי דבארעא דישראל". וכן ביבמות כ. "איסור קדושה – שניות מדברי סופרים, ואמאי קרי ליה איסור קדושה אמר אביי כל המקיים דברי חכמים נקרא קדוש". וכן בנדה יב. "זהו עדן של צנועות (לגבי בדיקת וסת)... כל המקיים דברי חכמים נקרא צנוע". (וערש"י ויקרא יט ב – קדושים תהיו, הו פרושים מן העריות וכו' עיי"ש).

שם: **ברש"י ד"ה דכולה וכו' כולם צנועים וקדושים – ע' ירוש' ברכות פ"ב סוף ה"ז**
אדם גדול – קדוש – צנוע.

ע' הערה קודמת – ובירושלמי ברכות (יט): "ר' יוסי בי ר' חלפתא משבח כדר' מאיר
קומי ציפוראי אדם גדול, אדם קדוש, אדם צנוע".

קי: **בגמ' לתוך כבש האש – [צ"ל] כבשן.**

שם **בגמ' שמסרו עצמן לשחיטה – ע' ברכות ס"א: במסרקות של ברזל, וע' בשחיטה**
פסחים סט. וע' חולין יט: שחיטה העשויה כמסרק.

"עלי זבח, אלו ר"ע וחבריו שמסרו עצמן לשחיטה על ד"ת", ומקשה הרכ מברכות סא:
"כשעה שהוציאו את ר"ע להריגה זמן ק"ש היה והיו סורקים את בשרו במסרקות של ברזל"
וכו' וא"כ משמע שלא נהרג בשחיטה, ולעומת זאת בפסחים סט. משמע שבשחיטה, "אמר לו
ר' אליעזר לר' עקיבא בשחיטה השבתני (בק"ו לגבי דין קרבן פסח בשבת) בשחיטה תהא
מיתתו." ויובן עפ"י חולין יט: "שחיטה העשויה כמסרק כשרה".

קיג: **בהדרן על המסי': חנינא בר פפא – ע' סנהדרין לט:**